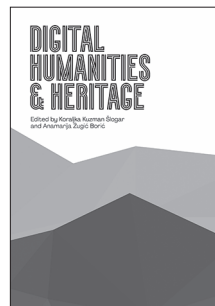

Digital Humanities & Heritage, ur. Koraljka Kuzman Šlogar i Anamarija Žugić Borić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište u Zadru, DARIAH-EU, Zagreb, Zadar, Pariz, 2024., 217 str.

Zbornik *Digital Humanities & Heritage*, koji su uredile Koraljka Kuzman Šlogar i Anamarija Žugić Borić, rezultat je odabranih izlaganja s prve dvije međunarodne DARIAH-HR znanstveno-stručne konferencije pod istim nazivom. Ova se konferencija od 2021. godine održava svakog listopada u drugom hrvatskom gradu: 2021. u Zadru, 2022. u Rijeci, 2023. u Zagrebu, 2024. u Splitu, a 2025. u Osijeku. Glavni organizator je DARIAH-HR, odnosno Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, uz različite suorganizatore koji se mijenjaju iz godine u godinu.

Zbornik započinje bilješkom Tome Tasovca, tadašnjeg direktora DARIAH-a, nakon koje slijede uvodne riječi urednica koje pružaju kontekst samog zbornika, njegovu povezanost s navedenom konferencijom te s DARIAH konzorcijem kao digitalnom istraživačkom infrastrukturom za umjetnost i humanistiku. U svojoj bilješci Tasovac ističe izazove s kojima se suočavaju humanisti i umjetnici, poput pronalaženja, pristupa, proizvodnje i ponovne uporabe digitalnih izvora. Pritom naglašava važnost javne istraživačke infrastrukture poput DARIAH-a za razvoj alata i usluga, kao i ulogu nacionalnih koordinacija u razmjeni znanja i suradnji među znanstvenicima i stručnjacima. Posebno ističe hrvatsko članstvo u DARIAH-u i spomenutu konferenciju kao važnu točku povezivanja istraživača u Hrvatskoj i Europi.

Uvodne riječi urednica Kuzman Šlogar i Žugić Borić naglašavaju da je sudjelovanje Hrvatske u osnivanju DARIAH konzorcija 2014. godine pridonijelo afirmaciji digitalne humanistike u Hrvatskoj kao dinamičnog područja koje se prilagođava novim tehnologijama i metodama te je potaknulo ulaganja u obrazovanje, istraživanja i razvoj digitalnih alata. Konferencija *Digital Humanities & Heritage* uspostavljena je kao prostor suradnje stručnjaka iz različitih disciplina, uključujući humanistiku, knjižničarstvo, arhivistiku i muzeologiju, s fokusom na istraživanju odnosa digitalne humanistike i kulturne baštine te promjena u pristupu znanju, istraživanju i suradnji. Naglasak je stavljen na integraciju digitalnih metoda u istraživački proces, a ne samo kao dodatak postojećim istraživačkim praksama. Zbornik je objavljen u digitalnom obliku, uz ograničeni broj tiskanih primjeraka, u skladu s načelom otvorenog pristupa znanju, koje se ističe kao temeljna odrednica djelovanja DARIAH-a.

Zbornik okuplja jedanaest radova hrvatskih i međunarodnih autora objavljenih na engleskom jeziku. Radovi su organizirani u tematske cjeline koje istražuju utjecaj digitalnih tehnologija na zaštitu, interpretaciju i diseminaciju kulturne baštine (Schreibman i Gillikin Schoueri; Cursi, Martinnelli, Calcerano, Calvano, Cessari i Gigliarelli; Willer), ulogu digitalnih narativa i umjetničkih praksi (Ihrmark i Tsivildidou; Thoudam), zaštitu i diseminaciju kulturne baštine kroz obrazovne inicijative (Birt Katić i Krivić Lekić; Gray), razvoj digitalnih platformi za ugrožene i izumrle jezike (Lazarenko i Riaposov; Grzunov, Ivanović i Tomić) te potencijal participativnog mapiranja i digitalnih geografskih baza podataka (*gazetteera*) u proučavanju kulturnih krajolika (Petinović; Seručnik).

Prvi rad, "3D Digital Scholarly Editions: The Text as Object", autorica Susan Schreibman i Kelly Gillikin Schoueri, razmatra potencijal 3D modela u digitalnim znanstvenim izdanjima. Autorice

ističu da 3D modeli često nemaju standardizirano okruženje te se prikazuju posredstvom 2D ilustracija, predlažući da upravo modeli postanu središnji “tekst” digitalnog izdanja, koji se može bilježiti, kontekstualizirati i istraživati unutar digitalnog okvira. Posebna se pozornost posvećuje pitanju autorstva, budući da modeliranje uključuje autorsku namjeru, dok metode, softver i dinamične anotacije dodatno oblikuju interpretaciju modela. Time se otvara šira rasprava o načinu na koji se u 3D digitalnim znanstvenim izdanjima oblikuje i prenosi znanje, pri čemu interaktivnost i anotacije utječu na recepciju i razumijevanje modela. Autorice zaključuju da, iako su takva izdanja još u ranoj fazi razvoja, imaju značajan potencijal kao virtualni istraživački prostor u kojem istraživači komuniciraju rezultate, a korisnici mogu testirati i istraživati hipoteze.

Rad “Digital Processes for the Conservation and Valorisation of Built Heritage” Stefana Cur-sija, Letizije Martinelli, Filippa Calcerana, Michela Calvana, Luciana Cessarija i Elene Gigliarelli analizira primjenu digitalnih tehnologija u proučavanju, zaštiti i valorizaciji graditeljske baštine te stvaranju znanja kroz proces modeliranja. Poseban naglasak stavljen je na HBIM metodu modeliranja, a autori prikazuju primjere aktivnosti i digitalnih strategija provedenih pri Institutu za znanost o baštini (ISPC) u Rimu. Zaključuju da digitalno modeliranje omogućuje očuvanje i prijenos znanja, potiče interdisciplinarnu suradnju i razmjenu podataka te doprinosi održivom upravljanju i valorizaciji graditeljske baštine.

Treći rad, “Relevance of ‘Scientific and Cultural Information’ for Digital Humanities” autorice Mirne Willer, donosi promišljanja o godišnjim seminarima “Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje unutar okvira globalne informacijske infrastrukture”, ističući njihovu ulogu u povezivanju arhiva, knjižnica i muzeja pri suočavanju s digitalnim izazovima. Seminari se prepoznaju kao mjesto interdisciplinarne suradnje, razvoja teorijskog i praktičnog okvira informacijskih znanosti te oblikovanja zajedničkih standarda i smjernica. Posebno se ističe razlika između znanstvene i kulturne informacije, koju je 1998. godine uveo Ivo Maroević, a koja i danas oblikuje standarde poput IFLA LRM i ISBD te ostaje ključna za digitalnu humanistiku jer povezuje identifikaciju objekta s njegovim kulturnim kontekstom.

U radu “Analysing Online Horror Fiction with Corpus Linguistic Techniques for Engaging Museum Labels: Creepypasta Wiki and the House of Terror’s Mobile Application” Daniel Ihrmark i Zoi Tsviltidou istražuju kako se narativni obrasci *online* horor priča s platforme *Creepypasta Wiki* – poput pripovijedanja u prvom licu i prepoznatljivih okruženja – mogu primijeniti u oblikovanju angažiranih muzejskih natpisa. Autori zaključuju da korisničke preferencije *online* horor priča mogu poslužiti kao temelj za oblikovanje takvih natpisa, no ističu potrebu za daljnjim empirijskim istraživanjima radi procjene njihova stvarnog učinka.

Rad “The Gender of AI-Generated Arts in Sarah Kenderdine’s ‘Deep Fakes’ and Aishatu Gwadabe’s AI Artivism” autorice Natase Thoudam analizira umjetničke prakse generirane pomoću umjetne inteligencije (UI) kroz prizmu rodno uvjetovanih odnosa između žena i tehnologije. U tom kontekstu Thoudam raspravlja o doprinosu dviju umjetnica – Sarah Kenderdine i Aishatu Gwadabe – ističući važnost rodne dimenzije u razumijevanju UI umjetnosti. Kenderdine propituje digitalne replike kroz pojam “*deep fake*”, s fokusom na dekolonizirajući i participativni potencijal UI umjetnosti. S druge strane, Gwadabe kroz “UI artivism” istražuje rasne i rodne pristranosti tehnologije, koristeći afrofuturizam kao pristup za promišljanje alternativnih budućnosti i ekološki uravnoteženih pristupa.

Šesti rad, “Teachers as Creators of Ethnographic Knowledge – Presentation of Collected Material in a Digital Environment”, autorica Danijele Birt Katić i Martine Krivić Lekić, predstavlja rezultate projekta *Politike zapisivanja etnografske građe 1897.–1954.: učitelji kao stvaraoci etnografskog znanja* (UČeka). Rad se usmjerava na okolnosti etnografskog bilježenja, uključujući metodološke smjernice Antuna Radića, s naglaskom na učitelje i druge lokalne suradnike kao zapisivače lokalnog znanja. Posebice se razmatra i popularizacija etnologije i arhivske građe

kroz digitalnu platformu *Omeka.net*, koja omogućuje objedinjavanje, prikaz i daljnju interpretaciju arhivske građe te njezino približavanje široj zajednici.

Rad “Adapting English-Language Pedagogy to Cultural Heritage and Digital Humanities in France: Results from using the IIF Online Workshop with Future Research Engineers, Librarians, and Archivists” Edwarda J. Graya opisuje uporabu engleskog jezika u diplomskom studiju Digitalne tehnologije primijenjene na povijest (TNAH) u Parizu. Studenti kroz praktičnu primjenu IIF standarda (međunarodni okvir za interoperabilnost slika) u radionici namijenjenoj GLAM stručnjacima (galerijama, knjižnicama, arhivima, muzejima) uče razumjeti, manipulirati i interpretirati digitalne slike. Time razvijaju tehničke vještine, praktično iskustvo s API-jima (sučelje za programske aplikacije) te komunikacijske kompetencije na engleskom jeziku. Rad pokazuje kako IIF radionice mogu biti učinkovita metoda integriranja učenja engleskog jezika i digitalnih kompetencija u području kulturne baštine.

U radu “Community versus Corpus: Accessible Language Resources for Indigenous Speaker Communities as a Way to Preserve and Promote Cultural Heritage” Elena Lazarenko i Aleksandr Riaposov istražuju prilagodbu digitalnih jezičnih korpusa zajednicama govornika ugroženih jezika radi zaštite i promocije jezika te kulturne baštine. Na primjeru dugotrajnog projekta INEL, koji prikuplja, anotira i objavljuje korpus jezika sjeverne Euroazije, prikazuje se razvoj digitalnih alata i vizualizacija kako bi materijali bili dostupni i lingvistima i izvornim govornicima. Poseban naglasak stavljen je na interaktivne vizualizacije, karte i bibliografije, čime korpusi postaju pristupačniji i jednostavniji za upotrebu.

Deveti rad, “Enhancing Access to Digitised Glagolitic Material of Zadar County Through GlagoLab Portal” autorica Laure Grzunov, Marte Ivanović i Marijane Tomić analizira pretpostavke i praktične potrebe u razvoju sučelja za pretraživanje i pregledavanje digitalnih zbirki glagoljskih rukopisa. Autorice ističu da je, uz funkcionalnu tražilicu, potrebno osigurati “bogata” sučelja koja omogućuju učinkovito otkrivanje, istraživanje i pristup sadržajima. Na primjeru portala *GlagoLab*, razvijenog u okviru Centra za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru, prikazuju kako digitalne zbirke glagoljskih rukopisa, fragmenata i vodenih žigova mogu biti dostupne, pregledne i približene stručnjacima i široj javnosti.

U radu “Participatory Mapping of the Cultural Heritage in the Mountain Region of Gorski Kotar in Croatia” Martina Petrinović analizira projekt Društva povjesničara umjetnosti Hrvatska (DPUH), usmjeren na dokumentiranje materijalne kulturne baštine Gorskog kotara kroz participativno mapiranje. Posebno se naglašava uloga lokalne zajednice, čiji članovi, kroz suradnju s istraživačima, pridonose bilježenju i interpretaciji kolektivne baštine. Takav pristup pokazuje kako digitalna infrastruktura i participativne metode mogu povezati tehnologiju i lokalno znanje te potaknuti aktivno sudjelovanje zajednice.

Posljednji rad, “Slovenian Historical Topography: A Medievalist’s Gazetteer” autora Mihe Seručnika, prikazuje dugoročni projekt razvoja Slovenske povijesne topografije – digitalne baze podataka povijesnih toponima na području Slovenije. Mrežna aplikacija otvorenog pristupa omogućuje prepoznavanje i istraživanje povijesnih imena mjesta na temelju pravnih i administrativnih izvora, uz georeferenciranje i filtriranje podataka prema tipu, regiji i vremenu. Baza trenutačno sadrži više od 5500 zapisa, a planira se njezino proširenje na cjelokupni teritorij Slovenije, poboljšanje funkcionalnosti pretraživanja te povećanje međunarodne dostupnosti.

Ovaj zbornik prvi je u nizu publikacija s DARIAH-HR konferencije *Digital Humanities & Heritage* te okuplja raznolike, međusobno povezane radove koji pokazuju kako digitalne tehnologije oblikuju istraživanja, zaštitu, diseminaciju i interpretaciju kulturne baštine, ali i otvaraju nova epistemološka i metodološka pitanja unutar digitalne humanistike. Trenutno je u pripremi novi zbornik s odabranim radovima s treće i četvrte konferencije, čime se nastavlja promicanje interdisciplinarnih istraživanja digitalne humanistike u Hrvatskoj.

Ivana Štokov

selma banich, IGRA / THE GAME. Prilog povijesti migrantske borbe u Hrvatskoj, OOUR, Zagreb, 2025., 268 str.

Umjetnička knjiga *IGRA / THE GAME: prilog povijesti migrantske borbe u Hrvatskoj* autorice selme banich, tiskana u nakladi vlastite umjetničke organizacije i koautorske inicijative OOUR, dolazi kao testament vremena posljednjih deset godina nastojanja "ljudi u pokretu" i onih koji im pomažu da pronađu mir i sigurnost na europskom tlu. Ti su ljudi raznorodne individue, obitelji i skupine različitog etničkog, kulturnog, jezičnog porijekla, mahom iz zemalja Afrike i Azije, na svom putu prema zapadu i sjeveru Europe. Knjiga predstavlja vrijednu arhivsku i dokumentarističku građu koja bilježi sva proturječja europskog migracijskog i graničnog režima ozbiljenog u našoj zapadnobalkanskoj regiji, podastirući, kroz pojedinačne slučajeve ljudskih sudbina i njihova stradanja na hrvatskim granicama, svu dinamiku i trvenja paralelnog supostojanja sekuritizacijskih i humanitarnih praksi, te otpora i inovacije u prevladavanju fizičkih i administrativnih ograničenja, u cilju ostvarenja zaštite, utočišta, doma ili naprosto tranzita prema mjestu gdje će to biti moguće.

U formatu direktno prenesenih, a po potrebi dodatno anonimiziranih e-mailova, koje je razmjenjivala s jedne strane s migrantima, a s druge s različitim nadležnim državnim tijelima i organizacijama civilnog društva koje brinu o pravima izbjeglica, te sa svojim kolegicama i kolegama, ovdje se pred čitatelja stavlja surova, nefiltrirana svakodnevica s kojom se susreću ljudi u pokretu na hrvatskim granicama i u dubini teritorija, koja ukazuje ne samo na kontinuiranu humanitarnu krizu (koja je konstruirana kao takva) nego i na krizu morala i solidarnosti te na političku krizu koja nastaje kada država zaboravi ili aktivno kontrira jednoj od svojih pretpostavljenih temeljnih uloga, a to je zaštita i sigurnost ljudi na svom teritoriju. Svih ljudi, jer život svakog čovjeka je neotuđiv i njegova zaštita trebala bi biti prioritet. Umjesto toga, kroz komunikaciju autorice, koja vrijedno iz tjedna u tjedan, a ponekad i nekoliko puta dnevno djeluje kao glas razuma i vapaja, čitatelj postaje svjedokom akcija traženja, nalaženja, pomaganja i spašavanja ljudi od neposredne opasnosti po život i zdravlje. Nažalost, nerijetko sigurnost, zaštita i zdravlje tih ljudi bivaju zanijekani, iako bi trebali biti zagarantirani kao temeljno ljudsko pravo.

Pritom prikupljena svjedočanstva djeluju kao neki scenarijski predložak za horor film jer svjedočimo tome kako na teritoriju Republike Hrvatske ljudi u pokretu nestaju, bivaju oti (često uz pljačku i fizičko nasilje), uz najčešći scenarij nasilnog protjerivanja preko granice, tzv. pušbek.¹ Ovo jednako uključuje i posebno ranjive kategorije poput djece, djece bez pratnje, žena, trudnica, starijih i nemoćnih. Na jednom mjestu autorica pita: "Poštovane i poštovani, zašto hrvatska policija u fantomkama plaši, ponižava, šikanira i proganja djecu? Zašto je maloljetna osoba tražiteljica međunarodne zaštite u Hrvatskoj jučer protjerana preko zelene granice u BiH? Zašto tom djetetu jučer nije pružena medicinska pomoć koju je zatražilo? Tko izdaje

¹ Hameršak, Marijana i Bojan Mucko. 2024. Pušbek. <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-pu-scaron-bek-p>.

ove sulude naredbe?” (str. 61). Dok neki autori teoretiziraju o *gameu* kao zbroju ritualiziranih praksi kroz koje migranti podnose i time subvertiraju EU “politike iscrpljivanja” koje se šire europskim tranzitnim prostorima, shvaćajući ga kao trajni “kolektivni imperativ” koji je primjer snage autonomije migracija,² banich ovdje djeluje kao medij, dispečer i prijatelj, jer u izravnoj komunikaciji na SOS liniji ili preko Telegram grupe s migrantima koji joj se obraćaju za pomoć prenosi transparentno koordinate njihova položaja na granici i unutar teritorija Ministarstvu unutarnjih poslova, moleći djelatnike policije da reagiraju, pronađu, spase i pomognu ljudima. Istovremeno, u mnogim svjedočenjima vidimo bol, tugu i skr(u)šenost zbog nedjelovanja, pa je autoričin glas tek jedan od rijetkih glasova savjesti uspavanog sustava i nadležnih službi, koje se potiče na djelovanje ili pak p(r)oziva zbog nedjela koja policijski i parapolijski akteri provode na granicama. Time knjiga postaje još jedan važan dokument koji bilježi prakse nasilja na granicama, uz bok obimnog izdanja *Black Book of Pushbacks*.³

Politolog William Plowright⁴ opisuje razloge zbog kojih države opstruiraju humanitarnu pomoć te koje diskurzivne, administrativne i prisilne alate pritom koriste. Zaključci o uhićenjima, kaznenim progonima i zatvaranjima; zastrašivanjima, prijetnjama, uznemiravanju i nasilju; te kampanjama dezinformiranja/dezinformacija, samo su dio repertoara koji su domaći i aktivisti i volonteri iz regije osjetili na svojoj koži u svom radu solidarnosti s ljudima u pokretu. selmina knjiga jednako bilježi odbljeske tih praksi prisutne u komunikaciji s upravnim aparatom, podsjećajući nas i iznova oslikavajući mahom državne prakse kriminalizacije i iregularizacije ljudi i pokretu i solidarnih akcija građana i kolektiva usmjerenih prema njima. Taktike upravljanja migracijama i granični režimi, u kojima nadležna tijela svojim postupanjem ili nepostupanjem dovode ljude u životnu ugrozu, evidentno predstavljaju primjer foucaultovske biomoci – gdje su neki životi “vrjedniji” od drugih.

Grafičko oblikovanje knjige realizirala je Ena Jurov, ilustratorica slikovnice o Madini,⁵ koja je efektno u svojoj minimalističkoj interpretaciji prenijela i vizualni osjećaj prepreke i žice, u srazu sa selminim glasom, nerijetko suočenim s tišinom, danima i noćima tišine, naspram dokumentaristički hladnog izvještavanja o položaju, nalaženju i nepronalaženju ljudi, te tehnokratsko-ekspertnog diskursa stručnjaka iz toplih kabineta i ureda.

Zaključno, kroz svu pisanu korespondenciju ostvarenu s ljudima u pokretu i prema nadležnim institucijama, autorica dokumentaristički bilježi borbu za pravo na mobilnost, na kretanje koje vodi do priželjkivanog boljeg i sigurnijeg života za mnoge. Na promociji knjige, održanoj u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu 16. rujna 2025., točno na desetu obljetnicu početka hrvatske dionice Balkanskog koridora, autorica prologa u ovoj umjetničkoj knjizi, Marijana Hameršak, nazvala je selmin angažman u ovom polju formom epistolarnog aktivizma, kao “samoorganiziranog i nekonvencionalnog otpora različitim oblicima nepravde i nasilja” (str. 12), a knjiga iznova dokazuje i podsjeća kako se zaista radi o sustavnom i normaliziranom nasilju, koje će se nesumnjivo nastaviti i s primjenom EU Pakta o migracijama i azilu. Stoga je djelo vrijedan izvor za daljnje proučavanje i istraživački rad na analizi migracijskih politika, praksi graničnih režima i solidarnih pokreta u regiji i šire.

² Zocchi, Benedetta. 2024. “The Game. Ritualized Exhaustion and Subversion on the Western Balkan Route”. *Journal of Borderlands Studies* 39/5: 875–895.

³ Border Violence Monitoring Network (BVMN). 2020. *Black Book of Pushbacks*, I & II (<https://left.eu/issues/black-book-of-pushbacks-volumes-i-ii/>).

⁴ Plowright, William. 2024. *War on Rescue. The Obstruction of Humanitarian Assistance in the European Migration Crisis*. Ithaca, London: Cornell University Press.

⁵ Savičević Ivančević, Olja. 2024. *Djeca s igrališta Madine Hussiny*. Zagreb: Sandorf.

Sama autorica na promociji knjige naglasila je kako se ovdje, osim o bilježenju borbe za svaki život i svačije dostojanstvo, zapravo radi o dugogodišnjim praksama komunalnosti i zajedništva u radu na ostvarenju prava ljudi u pokretu i na društvenoj promjeni, koje su sada ukoričene u formatu knjige, a nastavljaju se kroz djelovanje SolidarityLinea, linije preko koje se migranti mogu javiti i zatražiti pomoć. Na razmeđu umjetničkog, aktivističkog i istraživačkog djelovanja, selma je dodatno istaknula kako joj je sva korespondencija omogućila privatnu, intimističku transformaciju, duhovnu snagu i otpornost da ostane uzemljena unatoč nasilju, nepravdi i šutnji oko smrti i stradanja na granicama, pa čak i onoj šutnji koja se danas svakodnevno plete oko genocida u Palestini. Ipak, ta teška i bremenita šutnja nije ušutkanost na koju bi autorica pristala. Njezinim riječima, iz jednog od zadnjih e-mailova upućenih državnim službama: "Ne pristajem biti ušutkan niti zastrašena pokušajem kriminalizacije solidarnosti. Nastavit ću raditi na zaštiti prava onih koji traže međunarodnu zaštitu i surađivati s relevantnim organizacijama kako bismo osigurali pravdu i poštivanje međunarodnih standarda ljudskih prava" (str. 261). Solidarno, borba se nastavlja.

Drago Župarić-Ilić

Mačke u slavenskim kulturama, ur. Dejan Ajdačić i Suzana Marjanić, Durieux, Zagreb, 2024., 323 str.

U proteklih nekoliko godina na južnoslovenskom prostoru pojavila su se čak tri zbornika radova posvećena mačkama: *Mačke: eko(po)jetika u književnosti, jeziku i umetnosti* (2021), čiji su urednici Nikola Bujanja, Dragan Bošković i Miloš Kovačević, *Mačkozbornik: od Bastet do Catwoman* (2022), koji su uredile Suzana Marjanić i Rosana Ratković i najskoriji prilog: *Mačke u slavenskim kulturama* (2024), koji su uredili Dejan Ajdačić i Suzana Marjanić.

Ako bi neko želeo da uspostavi osnove kulturne felinologije – akademske discipline koja iz ugla humanistike osvetljava najrazličitija pitanja vezana za mačke – ne bi mogao da zaobiđe ovu literaturu. Posebno u odnosu na saznanje da se, iza problema koji nekome može delovati marginalno, krije niz suštinski važnih istraživačkih tema koje iz korena preispituju antropocentrizam. Zato su prilozi kulturne felinologije deo šireg polja kulturne zoologije, ali i ekološke humanistike (engl. *environmental humanities*), pri čemu je komunikacija između različitih pogleda dragocen doprinos u otkrivanju novih saznanja.

Mačke u slavenskim kulturama, za razliku od prethodna dva zbornika, osim interdisciplinarnosti i teorijske obaveštenosti, poseduju i vrlo važnu komparatističku dimenziju, gde posebno mesto zauzimaju frazeološki i folkloristički prilozi, koji, premda je to naznačeno u naslovu, ne upućuju samo na slovenski svet, nego i na daleko širi kontekst. On je vidljiv u rasponu od

izuzetnog priloga Danijele Vasić, o poređenju predstave mačke u srpskoj i japanskoj kulturi, do rada Luke Velića, koji je teorijski smelo pokrenuo važnu biosemiotičku temu: proučavanje ne-ljudskih jezičkih sistema na primeru mačke komunikacije. Primeri koje Danijela Vasić navodi ne tiču se samo puke konstatacije sličnosti između geografski udaljenih kultura, nego upućuju i na moguće zajedničko poreklo analogija, odnosno tipova narativa, što je velika folkloristička tema. O iznenađujućim vezama između *mukašibanašija* – forme japanske narodne pripovetke – i evropskih bajki već je bilo reči, na šta upućuje autorka (str. 288). Sa druge strane, Velić dovtljivo i dinamično analizira fonološke, morfološke, sintaksičke, semantičke i leksičke odlike mačjeg jezika, pokrećući pritom šira lingvistička pitanja. Mjauk, dakle, nije samo puki zvuk, već je višestruko uporediv sa ljudskim jezikom (str. 199), a njegova analiza prevazilazi granice konvencionalne lingvistike; sama skupljena građa, koja je, vredi istaći, utemeljena na autorovom ličnom iskustvu suživota sa mačkom, pokazuje pravac u kojem istraživanja tek treba usmeriti.

Osim istraživanja iz oblasti književnosti i jezika, u zborniku se nalazi i prilog posvećen antropološkoj analizi medija. Radi se o radu Sanje Lazarević Radak, koji govori o fenomenu crnog pantera, navodno viđenog početkom novembra 2022. godine na području zapadne Bačke. Rad se, međutim, ne zaustavlja na konstataciji da je u pitanju senzacionalizam i lažna vest – što je tačno – nego upućuje i na političku dimenziju ove pojave. Ne gubeći iz vida da su i velike mačke i dalje mačke, autorka piše o višestrukim drugostima koje pojava pantera pokreće, pokazujući kako u medijskom oglašavanju verodostojnost često ustukne pred željama publike. Drugim rečima, neproverene vesti predstavljaju idealan poligon za podržavanje mitske svesti, a pojava pantera, u ovom čitanju, dobija i takve odlike, s obzirom na to da se mit sagledava kao “tip diskursa i sredstvo za diseminaciju ideologije” (str. 27).

O tome da su i velike mačke i dalje mačke govori i rad “Likovi divljih mačaka u srpskoj usmenoj prozi i Dositejevim *Basnama*” Aleksandre Matić i Ane Živković. Srodno prilogu Sandre Lazarević Radak, i ovdje se upućuje na mogući ideološki okvir prisustva velikih mačaka u književnosti, pri čemu se one često vide kao “personifikacija moći ili ratovanja” (str. 221). Figure lava, tigra i risa poseduju i individualne specifičnosti, ali njihov simbolički potencijal prevazilazi navedenu predstavu, na šta autorke skreću pažnju pozivajući se na mnoštvo primera (str. 230).

Prilozi koji, međutim, još ubedljivije pokazuju semantičko obilje koje se krije iza figure mačke pripadaju frazeološkim istraživanjima. Slobodan Novokmet zoonimsku frazeologiju posmatra dijahrono, kroz kontrastivno čitanje *Srpskih narodnih poslovice* Vuka Stefanovića Karadžića i primera iz savremenih rečnika. Rezultat takvog sagledavanja je, između ostalog, otkriće izraza koji se u savremenom jeziku pojavljuju, a koje Vuk nije beležio, poput *ne videti ni belu mačku* ili *prebiti/pretući/odratiti nekoga kao mačku* (str. 63), ali i zaključak da je u prošlosti momenat borbenosti i lukavosti mačke bio izraženiji. Ipak, spoj praktičnosti i mističnosti (str. 64), na koji upućuju i drugi autori u ovom zborniku, govori u prilog značaju koji mačka ima kako u srpskoj kulturi, tako i uopšte u slovenskom svetu.

Gordana Štrbac i Gordana Štasni, oslonjene na lingvokulturloška i lingvostilistička proučavanja, pišu o metaforizaciji zoonimskih izraza, odnosno o funkcionisanju prenosa značenja izraza vezanih za mačke sa sfere animalnog na sferu ljudskog. Iako u ispitanoj frazeološkoj građi preovlađuju primeri “koji odražavaju negativan odnos govornika prema sadržaju” (str. 77) – od *slagati se kao pas i mačka* do *vući se kao prebijena mačka* – važno je, u duhu kritike antropocentrizma, osvestiti da se ovakvi izrazi tiču ne toliko doživljaja čovekovog okruženja koliko razumevanja samog sebe.

Na tom tragu je i rad Anite Hrnjak, koji se bavi rodnim aspektima hrvatskih i ruskih frazema sa felinološkom komponentom. Autorka ubedljivo pokazuje da je frazeološki nivo jezika odličan izvor za razračunavanje sa rodnim stereotipima, koji se, upravo kroz prepoznatljive i rasprostra-

njene jezičke forme, retko kad preispituju. Posebna pažnja u ovom prilogu posvećena je frazemima *žena-puma* (u srpskom jeziku poznatom kroz žargonsku leksemu *kuguarka*) i *modni mačak*. Dok se prvi primer “koristi metaforički kada se govori o starijoj ženi koja bira mlađe ljubavne i/ili seksualne partnere” (str. 87), drugi označava muškarca koji je modni stilista ili koji prati modu, a često je i homoseksualne orijentacije (str. 89). Anita Hrnjak pronicljivo ukazuje na nesrazmeru u odnosu na tipičan doživljaj maskulinog i femininog u navedenim izrazima: za pojavu starijih muškaraca koji biraju mlađe partnerke, koja je daleko češća od suprotnog slučaja, ne postoji jezički oblik. Takođe, *modni mačak* poseduje i podrugljivu konotaciju, koja je upravo povezana sa očekivanjima vezanim za koncept muškosti, o čemu svedoče i rezultati ankete sprovedene za potrebe ovog istraživanja.

Interesantno je da je, osim primera vezanih za ruski jezik, u zborniku prisutan i niz radova koji se bave ostalim istočnoslovenskim kulturama. Tu je prilog Tacjane Valodzine “Mačka i čovjek: susreti na granici svetova u bjeloruskoj tradicionalnoj kulturi”, kao i dva rada posvećena ukrajinskoj kulturi: prilog Olene Levčenko “Lik mačke u ukrajinskoj frazeološkoj slici svijeta” i rad Darije Pavlešen “Transformacije suvremenog ukrajinskog bestijarija na primjeru mačke”.

Iscrpna analiza Tacjane Valodzine, koja obuhvata pozivanje na veliki broj beloruskih verovanja i predanja vezanih za mačke, pokazuje izrazitu višeznačnost, ali i ambivalentnost ove životinje – ona je ujedno “i demon, a i stvorenje blisko Bogu” (str. 271). Primeri vezani za različite kontekste, pa i životne dobi, pokazuju da je mačka sveprisutna, a posebnu pažnju valja posvetiti spajanju figure bebe i figure mačke u svetlu narodne pedijatrije (str. 260). Za razliku od južnoslovenskih primera, beloruski folklor sa felinološkim motivima značajno je obojen i religijskim kontekstom, koji nije isključivo hrišćanski, već i paganski – što je vidljivo, na primer, u povezivanju mačaka, duša mrtvih i kućnog zaštitnika (str. 267). Takođe, u odnosu na već spomenuta rodna pitanja, interesantna je primedba Tacjane Valodzine o razlici u gramatičkom rodu imenice *mačka* u ruskom i beloruskom jeziku – dok u ruskoj kulturi mačka (кошка), budući ženskog roda, ima izrazit ženski i erotski simbolizam, kod Belorusa (кот), “dobiva mušku faličnu semantiku u određenim ritualima” (str. 269).

Darija Pavlešen ističe da i u ukrajinskoj narodnoj kulturi postoji srodan prikaz mačke, odnosno onaj koji “objedinjuje i pozitivne i negativne simbole” (str. 142). Proučavanje ukrajinskih bajki pokazuje mačku kako u ulozu trikstera (str. 144), tako i mačke kao zaštitnika (str. 145), što se proširuje čak i na savremeni kontekst, gde se za ukrajinske oružane snage koristi izraz *наші котики* (str. 150), što je ilustrovano i reprezentativnim vizuelnim materijalom, koji je sastavni deo rada.

Metodološki drukčije organizovan rad Olene Levčenko pokazuje, na osnovu korišćenja podataka iz Generalnog regionalnog anotiranog korpusa ukrajinskog jezika, da su, za govornike ukrajinskog jezika, najvažnije karakteristike mačke prisutne u frazeologizmima: kretanje životinje, mačji pogled i zvukovi koje proizvodi, odnosi mačke i miša, okrutnost prema mački, kao i objekti koji su mačkama primamljivi. Za razliku od ostalih priloga zbornika *Mačke u slavenskim kulturama*, ovaj rad, zbog svog strogo naučnog i nabrjačkog karaktera, zasigurno neće biti primamljiv čitaocima van akademske sfere. Ipak, on predstavlja važan i temeljno urađen doprinos rasvetljavanju felinoloških tema i može poslužiti kao osnova za buduća izučavanja.

Kada je reč o osnovama, osim radova posvećenih istočnoslovenskim kulturama, tu su i tumačenja vezana za zapadnoslovenski svet. Włodzimierz Wysoczański pojavu mačke čita uporedno kroz poljsku, češku i slovačku frazeologiju, dok Joanna Szadura i Iwona Rzepnikowska svoja istraživanja temelje na poljskom folkloru. Tumačeći sintagmu *martovski mačak*, koja vodi poreklo od mačjeg reproduktivnog ciklusa (str. 236), Szadura u svetlu rodnih čitanja uvida razliku u tretiranju pola u odnosu na seksualno ponašanje (str. 249). Iwona Rzepnikowska, pak,

insistira na folklornoj povezanosti mačaka sa drugim životinjama u verovanjima i bajkovitoj prozi – od pčela do krava – o čemu je pisao i Wysoczański u katalogu odnosa između mačke, drugih životinja i čoveka (str. 160–162). Posebno živopisan momenat, u odnosu na antropologiju ljudsko-životinjskih odnosa, jest isticanje *mačjeg deteta*, koje predstavlja svojevrsni hibrid – sklop ljudskog i mačjeg, “začet nakon što mu je mačeha poslužila kavu s dodatkom samljevenih mačjih kostiju” (str. 210).

Ipak, o neslućenoj drevnosti frazeologije vezane za mačku svedoči izvanredan rad Ivane Bašić “Zašto se prvi mačići u vodu bacaju?” gde je izreka prisutna u naslovu korišćena kao polazište za niz bogatih folklorističkih opservacija. Tako etimološka analiza staroslovenske lekseme *котъ* pokazuje da ona vodi poreklo od latinskog *cattus*, koje nije bilo vezano samo za mačke, već i za niz drugih, sličnih životinja, poput lasice, tvora ili kune (str. 44). Tragovi ove reči prepoznati su u savremenom srpskom, odnosno hrvatskom kontekstu u leksemama *okot*, *skotan* i *kotiti se*, koji nisu vezani samo za mačji svet (str. 44). Ipak, i iza latinskog *cattus* krije se još stariji oblik: indoevropska glagolska osnova **kat*, koja podrazumeva pokret, ali i motanje ili savijanje (str. 45). Iz tog razloga, mitološka funkcija mačke i njoj sličnih životinja pokazuje da je, prateći etimologiju lekseme *котъ*, ona “mogla biti u vezi sa predstavom plodnosti i rađanja” (str. 46). I mada reč *mačka* predstavlja i dalje etimološku zagonetku, premda postoji mogućnost povezivanja sa onomatopejom i uzvicima upućenim dovodenju pčela u košnicu (str. 47–48), postoji osnov za pretpostavku da je izraz *prvi mačići se u vodu bacaju* krajnje arhaičan, vezan za žrtvovanje životinja božanstvu plodnosti (str. 50). U prilog ovoj tezi ide i niz običaja vezanih za mačku kao duh žita, kao i žrtvovanje obredne lutke – masnog Jurja (str. 50).

Uz rad Ivane Bašić, u dugom nizu sjajnih priloga, jedno od najsadržajnijih i najsvestranijih čitanja predstavlja rad Suzane Marjanić “Južnoslavenska mačka u folklorističkim i etnološkim interpretacijama”, kojim se i zbornik zaokružuje. Istorija proučavanja mačaka u svetlu humanistike pokazuje da je teza o povezanosti mačke i božanstva plodnosti sasvim moguća – o čemu govore i uvidi komparativne mitologije, poput istraživanja Sime Trojanovića (str. 300). Treba imati u vidu i upečatljiva etiološka predanja, prisutna kod Tihomira Đorđevića i Veselina Čajkanovića, koja govore o tome da je mačka nastala od lavljih bala ili iz rukavice Svetoga Save (str. 301). O okultnom karakteru mačke svedoči i čuvena, rasprostranjena predstava o devet mačjih života, prisutna kako u makedonskim predanjima (str. 302), tako i u simboličnom broju devet kao Trojstvu Trojstva ili u podsećanju na egipatska božanstva (str. 303). Tu je i značajan totemistički, plemenski karakter mačke, vidljiv, između ostalog, i u antičkoj literaturi, na primer u priči o *mački-mladoj*, gde Zevs svoju svemoć demonstrira i transformativnom magijom, preobražavajući devojkicu u mačku, koja, ipak, naposljetku nije uspela da sakrije svoju “izvornu prirodu” (str. 295). Kad je reč o prirodi, naročito u kontekstu ekokritičkih čitanja i neodržive dihotmije priroda/kultura, posebno zanimljiv fenomen predstavlja *feralna mačka*, domaća mačka koja je postala divlja (str. 294). I dok je mačka tradicionalno uvek bila “mačka za nas”, mačka za čoveka, njena dobro poznata tvrdoglavost upućuje na potrebu za drukčijim pristupom obliku života koji nam je ujedno drag, blizak, poznat i uvek podsticajno misteriozan. Zbornik *Mačke u slavenskim kulturama*, interdisciplinarno i komparativistički nadahnuo, likovno primamljivo, pristupačno, a uz visoke akademske standarde, svedoči o neverovatnom obilju pitanja koja naši četvoronožni pratioci pokreću i koja će tek biti postavljena i istraživana. Budući istraživači, ali i svi radoznali duhovi, imaće više nego dobru osnovu da se otisnu u nove proučavačke poduhvate.

Uroš Đurković

Tanja Bukovčan i Aleksej Gotthardi-Pavlovsky, Misliti kamerom. Teorije i prakse vizualne etnografije, Filozofski fakultet u Zagrebu, FF press, Zagreb, 2023., 250 str.

Može li film biti znanstveni alat ili je on uvijek, u većoj ili manjoj mjeri, subjektivna interpretacija? Knjiga *Misliti kamerom: teorije i prakse vizualne etnografije* Tanje Bukovčan i Alekseja Gotthardija-Pavlovskog predstavlja važan doprinos razumijevanju uloge filma u suvremenim antropološkim i etnološkim istraživanjima. Kroz spoj teorijskog promišljanja i praktičnih smjernica, autori istražuju kako kamera postaje sredstvo ne samo bilježenja stvarnosti već i aktivnog sudjelovanja u njezinu tumačenju. Knjiga je podijeljena na predgovor, uvod i šest poglavlja. U predgovoru autori naglašavaju da je vizualna etnografija u hrvatskom kontekstu dugo bila marginalizirana, usprkos svojoj dugoj tradiciji. Ovim djelom oni se pozicioniraju kao prvi koji sustavno povezuju teoriju i praksu vizualne etnografije u Hrvatskoj, uz istovremeni pregled globalnih trendova. Predgovor naglašava interdisciplinarnost, s obzirom na to da vizualna etnografija leži na granici, odnosno presjecištima između etnologije, antropologije, filmske teorije, umjetnosti i komunikologije. U uvodu autori definiraju pojam vizualne etnografije te ga razgraničavaju od etnografskog filma kao "žanra". Pojašnjavaju zašto smatraju važnim razmišljati kamerom, a ne samo pisati o kulturi. Kamera se pritom tretira i kao istraživačko sredstvo i kao oblik izraza. Poseban se naglasak stavlja na etička pitanja, odnosno na odnose između istraživača i sudionika, moć prikaza i mogućnost manipulacije slikom, teme na koje se autori kontinuirano osvrću u svakom poglavlju. Šest poglavlja koja slijede efikasno služe kao povijesni, društveni i znanstveni vodič kroz razvoj vizualne antropologije – od prvih filmskih eksperimenata i pokušaja dokumentiranja "egzotičnih" kultura do suvremenih pristupa u kojima su "drugi" često mi sami. Tehnološke promjene, poput prelaska sa zahtjevnih filmskih kamera na pristupačne digitalne uređaje, neizbježno su promijenile način snimanja i etnografske metode, ali i samu epistemologiju, jer odjednom više ne promatramo svijet "izvana", nego postajemo dijelom onoga što dokumentiramo. U hrvatskom kontekstu autori ističu važnost institucionalizacije vizualne antropologije te ukazuju na izazove njezina priznavanja i valorizacije. Pritom ne nude samo teorijske uvide već pružaju i praktične savjete kako snimiti etnografski film, što ovu knjigu čini korisnim alatom i za studente i za istraživače.

Prvo poglavlje, "Etnografija + film = etnografski film?", razmatra što je ta mala "niša, gotovo stranputica filmskog stvaralaštva", kako je nazivaju autori, poznatija kao etnografski film. U prvom potpoglavlju, "Vrste, tipovi i oblici vizualne antropologije", razmatra se razvoj etnografskog filma te njegove razlike u odnosu na dokumentarni film, kao i teorijske i metodološke dileme koje se javljaju pri korištenju filma u etnografskim istraživanjima. Postavlja se ključno pitanje: je li svaki film snimljen u okviru antropološkog istraživanja ujedno i etnografski film? Ili su važni namjera, metodologija i kontekst? Etnografski film neprestano balansira između znanosti i umjetnosti, dokumentiranja i interpretacije, stvarnosti i njezina filmskog prikaza. Vizualna etnografija, u svojoj biti, nadilazi puko bilježenje kulturnih pojava. Ona teži razumijevanju, tumačenju i prenošenju značenja unutar konkretnih društvenih konteksta, pri čemu film postaje ne samo sredstvo nego i partner u istraživanju. U međunarodnom okviru, vizualni antropolozi poput

Jaya Rubyja naglašavaju da etnografski film mora biti utemeljen na antropološkom znanju i etici, a ne samo na umjetničkoj inspiraciji. Ruby čak tvrdi da etnografski film mogu stvarati isključivo educirani antropolozi. Nasuprot tome, hrvatski redatelji, premda potekli iz filmske struke, etnografski film shvaćaju šire i fleksibilnije. Za njih je dovoljno da film obrađuje kulturne pojave, ponajviše vezane uz tradiciju, običaje i ruralni život. Takva je orijentacija stvorila implicitnu vezu etnografije sa selom, što često isključuje urbane, suvremene i migracijske teme. No, pojedini autori, poput Petra Krelje ili Vlatke Vorkapić, nastoje proširiti taj okvir. Krelja u svoje filmove uključuje i urbane motive, dok Vorkapić razlikuje užu i širu pojam etnografskog filma. Time otvaraju ključno pitanje namjere: svaki film interpretira stvarnost, ali etnografski film zahtijeva svjesnost o etičkoj odgovornosti prema prikazanim. Filmski jezik nikada nije neutralan; kadriranje, montaža i zvuk oblikuju značenje i uspostavljaju hijerarhiju između snimatelja i subjekta. Filmovi poput *Male seoske priredbe* Krste Papića pokazuju koliko prikaz može biti etički problematičan jer publika danas protagoniste često promatra s ironijskom distancom. Etnografski film stoga nije definiran temom ni formom, nego odnosom prema Drugome. Poštuje li autor subjekt, daje li mu prostor za izražavanje i koristi li svjesno filmski jezik? U tome se podudaraju stavovi redatelja i antropologa jer oboje odbacuju ideju objektivnosti i priznaju da je svaka reprezentacija ujedno interpretacija. Drugo potpoglavlje, "Film, magija i neuroznanost", donosi iznimno zanimljiv uvid u neuroznanstvena istraživanja. Uri Hasson pokazuje da strukturirani filmovi s jasnom montažom izazivaju gotovo identične moždane reakcije kod gledatelja, dok statični, nestrukturirani zapisi imaju manji utjecaj. To potvrđuje da upravo filmski jezik angažira publiku. Antropološki film koji teži samo dokumentiranju riskira nezanimljivost, dok onaj koji spaja znanstvenu točnost s izražajnošću postaje moćno sredstvo prijenosa znanja i emocija. Sve navedeno dokazuje da etnografski film nije samo dokument ni samo umjetničko djelo, nego etički i interpretativni čin, točka susreta znanosti, umjetnosti i odgovornosti.

Poglavlje "Vizualni mediji u antropološkim i etnološkim istraživanjima" nudi opsežan pregled povijesnog razvoja vizualnih metoda u antropologiji i etnologiji. Razvoj vizualnih metoda u antropološkim i etnološkim istraživanjima neraskidivo je povezan s razvojem same kinematografije. Od ranih eksperimenata braće Lumière do pionirskih hrvatskih etnografskih filmova, film je postupno prerastao iz puke zabave i tehničke atrakcije u znanstveni alat i kulturni dokument. Prvo potpoglavlje, "Počeci uporabe vizualnih metoda u antropološkim istraživanjima", prikazuje rane primjene fotografije i filmova u antropološkim ekspedicijama i istraživanjima. Već krajem 19. stoljeća Lumièreovi kratki filmovi, poput *Izlaska iz tvornice* ili *Dolaska vlaka*, nehotice su postali prvi vizualni zapisi svakodnevice. Iako nisu imali znanstvenu svrhu, njihova statična i neposredna forma približila ih je kasnijem etnografskom filmu. U isto vrijeme pioniri poput Alfreda Cort Haddona, Félix-Louisa Regnaulta i Baldwina Spencera prvi su put koristili kameru s eksplicitnom znanstvenom namjerom. Haddonova ekspedicija u Torresov tjesnac 1898. godine smatra se simboličkim početkom vizualne antropologije, jer je spojila film, fotografiju i zvuk u jedinstveni istraživački projekt. Cjelina "Počeci kinematografskih prikazivanja u Hrvatskoj" pokazuje kako su film i pokretne slike ušli u hrvatski kontekst i javna prikazivanja te opisuje naše rane pokušaje dokumentiranja. Godine 1896. održana je prva filmska projekcija u Zagrebu. Pioniri poput Josipa Halleša i Josipa Karamana snimali su kratke dokumente svakodnevnoga života, a prvi ozbiljniji pokušaj etnografskog filma nastaje 1922. godine projektom *Seljački svatovi iz Sunje*. Cjelina "Kolonijalni susreti i prvi etnografski filmovi" nudi globalnu perspektivu i razmatra povezanost ranih filmova s kolonijalnim praksama prikazivanja Drugih. Početkom 20. stoljeća javlja se i dokumentarni film, koji se često kretao između dokumentiranja i senzacionalizma. Putopisni filmovi Gastona Mélièsa ili supružnika Johnson prikazivali su "egzotične" kulture kroz kolonijalnu perspektivu. Ipak, Robert Flaherty napravio je iskorak filmom *Nanook sa sjevera* (1922), u kojem je etnografski sadržaj povezao s narativnim oblikom. Taj je pristup izazvao kontroverze, naročito među antropolozima, koji su Flahertyju zamjerali

što prikazuje prošlu, romantiziranu verziju kulture, umjesto stvarne suvremene situacije. No, iz perspektive filmske umjetnosti i kasnije vizualne antropologije, Flaherty se pokazao pioninom participativnog pristupa, u kojem su snimani sudionici aktivno sudjelovali u oblikovanju vlastite priče. "Bez kolonijalnog drugog: kako je počeo etnografski film kod kuće" vraća nas u domaće okvire, zanemarujući vanjsko "drugo" i stavljajući fokus na lokalni kontekst i autohtone narative. Posebno je značajan projekt poduzeća Jugoslavija iz 1921. godine, koje je najavilo seriju filmova *Lijepa naša domovino* s etnografskim i prirodnim motivima, namijenjenu inozemnoj publici, osobito hrvatskom iseljeništvu. Pravi se početak, međutim, povezuje s ciklusom *Narodni život i običaji*, koji je 1922. godine pokrenulo isto poduzeće. Cjelina "Andrija Štampar i film u službi narodnog zdravlja" prikazuje primjenu filmskog medija u svrhe obrazovanja i javnog zdravstva u Hrvatskoj kroz rad Andrije Štampara, koji je prepoznao potencijal filma kao sredstva komunikacije i obrazovanja koje može doprijeti do šire populacije, posebice do slojeva društva kojima je pristup znanju i zdravstvenoj zaštiti bio otežan. Cjelina "Taj važan *Jedan dan...*" predstavlja poseban fenomen unutar hrvatske filmske i etnografske baštine, a to je film *Jedan dan u turpoljskoj zadruzi* (1933), koji se izdvaja načinom na koji stvarni stanovnici glume svoje pretke, stvarajući gotovo pseudoetnografski zapis o načinu života koji je već tada pripadao prošlosti. Premda je najavljen kao zdravstveno-propagandni, u praksi je postao poetski etnografski dokument. Zadnje potpoglavlje, "Milovan Gavazzi – čovjek s kamerom", analizira biografiju i rad jednog od najvećih pionira hrvatske vizualne etnografije.

Treće poglavlje, "Prve teorije antropološkog filma i promjene paradigmi", bavi se teorijskim razvojem etnografskog filma. Ukazuje na to kako su različiti kulturni i povijesni konteksti, od Hollywooda i europske avangarde do sovjetskog dokumentarizma i hrvatske etnografske prakse, oblikovali načine reprezentacije kulturnih Drugih na filmu. "Egzotika, kino-oko i teorija filma" započinje kontekstualizacijom prijelaza iz nijemog u zvučni film, kada su mnogi filmovi često zapadali u zamku egzotizacije i stereotipizacije – primjerice *White Shadows in the South Seas* (1928) i *Tabu* (1931) – koji su nastali na granici između etnografskog interesa i melodramskog senzacionalizma. Iako su uključivali lokalne glumce i teme kolonijalne eksploatacije, konačni su proizvodi bili podređeni zapadnoj publici, prikazujući domorodačke narode kao naivne ili infantilne. Cjelina "Margaret Mead i/ili Gregory Bateson – antropologija i/ili film" nadalje proučava rad ovog bračnog para te njihovu teorijsku i metodološku ulogu u razvoju antropološkog filma. Oni su uveli dimenziju vizualne antropologije u terenskim istraživanjima Balija i Nove Gvineje krajem 1930-ih. Njihov rad označio je početak sustavne uporabe filma i fotografije kao znanstvenih alata. Mead je zagovarala statičnu kameru, ponovljivost i objektivnost, dok je Bateson isticao važnost kretanja i kreativne montaže. Ta je rasprava otvorila ključno pitanje vizualne antropologije: je li film prvenstveno znanstveni dokument ili umjetnička interpretacija? "Četrdesete u Hrvatskoj – od Hrvatskog slikopisa do Jadran filma" obilježava prijelaz od ranih filmskih formi prema institucionalizaciji, period kada se etnografski film razvijao unutar političkih i edukativnih institucija. Iako su te institucije imale primarno propagandnu funkciju, u njima je ipak bila prisutna i etnografska dimenzija (npr. prikazi ruralnog života), što svjedoči o kontinuitetu interesa za bilježenje kulturne baštine. "Jean Rouch – promjena paradigme" analizira njegov *cinéma vérité*, koji prekida s neutralnošću istraživača i uključuje interakciju sa snimanim subjektima. U filmu *Les Maîtres Fous* (1955) Rouch ne samo da dokumentira rituale nego i izaziva publiku da preispita kolonijalne odnose moći. Kamera prestaje biti pasivni instrument te postaje sredstvo dijaloga i uzajamne antropologije. "Od pustinje Kalahari do institucionalizacije etnografskog filma" pokazuje kako se institucionalizacija vizualne antropologije dodatno učvrstila u drugoj polovici stoljeća, dok završno potpoglavlje "Mlade snage i mlada televizija u Hrvatskoj" ukratko obrađuje period 1950-ih u Hrvatskoj, kada osnovani Institut za narodnu umjetnost (danas Institut za etnologiju i folkloristiku) i Televizija Zagreb, te kako je to vrijeme pridonijelo značajnom napretku u korištenju filma i televizije kao alata za očuvanje kulturne baštine.

“Profesionalizacija vizualne antropologije – filmovi i institucije” stavlja fokus na procese kroz koje je vizualna antropologija dobivala svoje vlastite institucije, festivale, standarde i obrazovne programe. Šezdesete godine bile su prekretnica za razvoj filmske etnografije. Društvene i kulturne promjene potaknule su antropologe i redatelje da preispitaju ulogu kamere, autora i prikazanih zajednica. “Jedno ljeto, *Mrtve ptice*, sjekire i pogled kroz tuđe oči” daje kanonske primjere filmova i kako oni operiraju na umjetničkoj i etnografskoj razini. Dva ključna primjera tog vremena – Jean Rouch i Edgar Morin s filmom *Chronique d'un été* te Robert Gardner s *Dead Birds* – pokazala su različite pristupe. Rouch je razvio koncept *uzajamne antropologije*, uključujući snimane subjekte u proces refleksije i interpretacije, dok je Gardner, unatoč tehničkoj inovativnosti, zadržao autorsku dominaciju i romantizirani prikaz kulture. Ovi su primjeri otvorili pitanje: koliko etnografski film smije interpretirati i oblikovati stvarnost bez gubitka znanstvene vjerodostojnosti? “Kod nas doma – etnologija, tradicija i folklor” vraća nas na lokalno područje te istražuje tradiciju, folklor i kulturne prakse u lokalnim kontekstima unutar etnologije. Iako se u svijetu etnografski film već odavno razvio u zasebnu znanstvenu i umjetničku disciplinu, u Hrvatskoj se njegova institucionalizacija nikada nije uistinu dogodila. Tek su se povremeno javljali pokušaji i ideje o njegovu korištenju unutar etnologije, ali bez ozbiljne metodološke razrade, sustavne edukacije ili profesionalne prakse. “Rezolucije, profesionalizacija i kraj početka” kronološki nastavlja na 1970-e, koje su donijele značajan razvoj i profesionalizaciju vizualne antropologije, koja se tada već etablirala kao posebna, primijenjena poddisciplina sociokulturne antropologije. Na teorijskoj razini, Sol Worth i Jay Ruby nastoje postaviti znanstvene kriterije za etnografski film. Ruby zagovara strogu znanstvenu utemeljenost i samodostatnost filma, dok Karl Heider predlaže fleksibilniji pristup i mjerila etnografičnosti. Margaret Mead naglašava potrebu institucionalnog čuvanja vizualnih zapisa. Vizualna antropologija tako postaje zasebna poddisciplina s profesionalnim standardima i akademskim programima. Poglavlje se zatvara cjelinom “O tikvicama, bičvama, ljudima i karnevalima”, u kojoj se obrađuju projekti koji ilustriraju specifične metode, teme i problematiku lokalne kulture kroz vizualne medije. Iako je nastalo mnogo filmova o običajima, plesovima i svakodnevnom životu, većina ih je ostala na razini dokumentacije. Nedostatak teorijske refleksije i metodološke razrade doveo je do toga da vizualna etnografija u Hrvatskoj nije zaživjela kao zasebna disciplina.

Peto poglavlje, “Prema 21. stoljeću”, osvrće se na suvremene prakse i trendove te promišlja o mogućoj budućnosti discipline. Vizualna antropologija posljednjih je desetljeća prošla duboke transformacije, od postmodernističkog preispitivanja reprezentacije do institucionalizacije u Hrvatskoj i razvoja novih teorijskih i praktičnih pristupa u globalnom kontekstu. U središtu tih promjena stoje pitanja odnosa između autora i subjekta, etike prikazivanja te mogućnosti da film postane ravnopravna antropološka metoda. “Postmodernizam, sudjelujuća kinematografija i MacDougallovi” prikazuje jednu od ključnih figura u tom razvoju, Davida MacDougalla. Njegovi filmovi, obilježeni dugim kadrovima, izostankom naracije i bliskom suradnjom s protagonistima, odražavaju postmodernistički pomak prema refleksivnosti i intersubjektivnosti. Koncept *društvene estetike* pokazuje da film nije samo dokument kulture već osjetilno iskustvo koje komunicira zvukom, prostorom i ritmom svakodnevne. Time se etnografski film postavlja kao paralelna antropološka praksa. “Profesionalizacija i institucionalizacija vizualne antropologije i Hrvatskoj” i dalje pokazuje da ni 1980-ih nije došlo do značajnijih pomaka u znanstveno-etnološkoj produkciji, no vizualna antropologija nastavlja se razvijati kroz akademske programe, konferencije i međunarodne suradnje. “Moć festivala” nadovezuje se pokazavši značaj festivala kao novih platformi za razmjenu ideja te rasprave o etici, estetici i granicama žanra. Iako su mnogi uspješni etnografski filmovi u Hrvatskoj djela redatelja izvan antropološke struke, upravo festivali i nezavisna produkcija otvaraju prostor dijaloga između znanosti i umjetnosti. “Vizualne antropologinje, teoretičarke i filmašice 21. stoljeća” nakratko naglašava rodnu dimenziju i doprinos žena autorica i istraživačica. Faye Ginsburg širi polje vizualne

antropologije izvan filma, na televiziju i digitalne medije, kritički analizirajući indigene prakse i njihovu ulogu u očuvanju kulturnog identiteta. Fadwa El Guindi naglašava antropologiju kao istraživački čin u kojem film postaje sredstvo znanstvene analize, a ne samo estetskog izraza. Anna Grimshaw problematizira marginalizaciju vizualne antropologije unutar discipline i razvija pristup promatračke kinematografije, dok Trinh T. Minh-ha radikalno raskida s autoritarnim narativima etnografskog filma, stvarajući prostor za mnogostrukost interpretacija. Sarah Pink oblikuje koncept senzorne etnografije, povezujući vizualna sredstva s iskustvenim i osjetilnim dimenzijama istraživanja. Na kraju, poglavlje “Kojim ćemo putem dalje?” usmjerava pitanje budućnosti vizualne antropologije u Hrvatskoj prema etičkim i angažiranim pristupima, senzornoj etnografiji te integraciji novih tehnologija.

Posljednje poglavlje, “Kako napraviti vizualnu etnografiju?”, koristi teorije i pristupe prikazane u knjizi kako bi se napravio jednostavan vodič za kreiranje kvalitetne vizualne etnografije prema autorima. Proces počinje kao i svaka etnografija – terenskim radom, analizom i donošenjem zaključaka. Snimanje dolazi tek kasnije, vođeno analizom prikupljenih podataka. Vizualna etnografija razvija se u ciklusima: snimanje, otkrivanje, prilagodba. Često se mijenja smjer usput, jer i sama kamera može otkriti nove spoznaje. Zato je ključno da autor zadrži integritet protagonista i njihovo pravo na prikaz kakav žele. Kamera mijenja način na koji protagonisti komuniciraju, oni se ponašaju drukčije pred objektivom. Upravo zato je važno koristiti različite pristupe, poput hodanja s protagonistima, snimanja u njihovim prostorima ili korištenja njihovih vlastitih snimki, kako bi prikaz bio autentičan i blizak. Etika je središnji dio vizualne etnografije. Autor ne smije govoriti “umjesto” protagonista, već “uz njih”. Pristanak i suradnja nužni su u svim fazama. Protagonisti moraju biti suglasni s krajnjim proizvodom i imati pravo odbiti prikaz onoga što ne žele. Tehnička i estetska dimenzija također su važne, jer film mora biti dinamičan i zanimljiv, ali ne smije izgubiti autentičnost. Autor mora biti svjestan da je svaki kadar i svaki rez interpretacija. Postoje različiti “modeli” koji pomažu u strukturiranju filma, od onih u kojima autor ostaje nevidljiv do onih u kojima je aktivno prisutan. Najpošteniji modeli su oni koji uključuju dijalog između autora i protagonista. Konačno, vizualna etnografija nije samo dokumentiranje, ona treba biti i čin kulturnog i političkog aktivizma.

Knjiga *Misliti kamerom: teorije i prakse vizualne etnografije* predstavlja vrijedan doprinos suvremenoj raspravi o odnosu antropologije i vizualnih medija. Jasno strukturiranim poglavljima povezuje teorijske pristupe, povijesne primjere i aktualne prakse, pri čemu posebnu vrijednost ima uvođenje hrvatskog konteksta u šire međunarodne tokove. Autori uspješno pokazuju kako vizualna antropologija nije tek pomoćna metoda bilježenja stvarnosti već područje koje otvara nova epistemološka i metodološka pitanja. Posebno se ističe uravnotežen pristup: s jedne strane uvođenje ključnih teorijskih koncepata, a s druge analiza konkretnih istraživačkih i filmskih praksi. Time knjiga omogućuje razumijevanje vizualne antropologije ne samo kao discipline u nastajanju već i kao prostora interdisciplinarnog dijaloga između znanosti, umjetnosti i šire javnosti. U konačnici, *Misliti kamerom* može se ocijeniti kao referentno djelo koje doprinosi profesionalizaciji vizualne antropologije u Hrvatskoj te otvara mogućnosti za daljnji razvoj teorije i prakse vizualne etnografije. Zbog svega navedenoga, autori su za ovu knjigu nagrađeni Godišnjom nagradom “Milovan Gavazzi” za 2023. godinu u kategoriji znanstvenog i nastavnog rada.

Vilma Benković

Lidija Delić, *Glad, a srpska?*
 Mali pojmovnik – od folkloru do
 transhumanizma, Akademska knjiga,
 Novi Sad, 2025., 306 str.

Zadržati visoke akademske standarde, a istovremeno biti pristupačan široj publici, nije lak zadatak. Još je teži izazov u vremenu hiperprodukcije naučnih priloga ponuditi nešto što se izdvaja, što provokativno i misaono odstupa od očekivanih tema i preovlađujućih pristupa. Lidija Delić u svojoj najnovijoj knjizi neobičnog naslova *Glad, a srpska?* uspeva na oba plana. Kao i u jednoj od prethodnih autorkinih knjiga, *Zmija, a srpska* (2019), naslov ove knjige krije parafrazu pesme Milosava Tešića, prizivajući susret lokalnog i opšteg. To je, međutim, samo jedno u nizu višestrukih povezivanja koja pokazuju njen nesvakidašnje širok proučavalački opseg, koji se ne kreće samo između prošlosti i sadašnjosti, već i između drevnosti i budućnosti. Objedinjujući folklor i postfolklor, usmeno i pisano, digitalno i materijalno, humano, nehumano i transhumano, Lidija Delić svoja istraživanja temelji na teorijskom pluralizmu, u kojem ipak prevagu imaju književnoteorijska i folkloristička literatura, obogaćena mnoštvom uvida iz antropologije, lingvistike, ali i prirodnih nauka.

Knjiga se sastoji od sedamnaest radova podeljenih u tri celine, pri čemu svaki rad, uz naslov, nosi i po jedan ključni pojam istaknut u sadržaju (Glad, Kamen, Bik, Smrt, Grob, Žrtva, Lek, Covid 19, Sećanje, Čudo, Đavo, Baba, Ideologem, Meteorologija, Nevreme, Proročanstvo, Transhumanizam). Od gladi do transhumanizma, samo nabranje ključnih reči nosi sa sobom niz asocijacija koje oblikuju čitalačka očekivanja, povezujući delo sa konceptom pojmovnika, istaknutim u podnaslovu. Međutim, ova odrednica može se razumeti uslovno – posredi nije knjiga koja se rečnički bavi objašnjavanjem termina, već delo koje kreativno i problemski obrađuje niz pitanja.

Prvi rad, po kome je knjiga dobila naslov, na nevelikom broju stranica donosi promatranja koja zavređuju čitavu zasebnu monografiju. Pišući o gladi i gutanju kao konceptualnim metaforama, i prateći tragove prisustva gladi u mitsko-folklornom modelu sveta, gde posebno mesto zauzimaju, između ostalog, motivi vuka i strvinara, Lidija Delić tekst zaokružuje doslovno shvaćenim gladovanjem, predloženim kroz tumačenje fotografija Kevina Kartera (Kevin Carter) i Sebastijana Salgada (Sebastião Salgado). I dok je figurativno značenje gladi u savremenoj frazeologiji dobilo česte i nesvakidašnje oblike, o čemu svedoči niz izdvojenih primera iz medija (str. 17–18), zabrinjavajuće deluje da je savremeni konzumeristički subjekat preplavljen senzacionalizmom, neosetljiv na susret sa *pravom* gladi – iz udobnosti udaljene pozicije dokumentarnost deluje fiktionalno. Takav odnos prema gladi, primećuje autorka, nije svojstven folkloru, gde je iskustvena osnova i dalje uparena sa metaforičkim značenjima: “Publika gladna senzacije nije gladna. Folklorni odnos prema gladi bitno je drugačiji” (str. 30).

To da je preplet realnog i mitsko-simboličkog (str. 31) presudan za folklorna istraživanja govori i drugi rad knjige, posvećen konceptualizaciji kamena u epskom modelu sveta. Od građevinskih poduhvata prisutnih u usmenoj epici, preko dragog kamena i kamena mudrosti, sve do kamena stanca, odnosno temeljca, junačkog nadmetanja kamenjem i kontroverze oko

Hasanaginčinog *srca kamenoga* (str. 44), mapiranje prisustva petroloških motiva u narodnoj kulturi izuzetno je bogato i, kao što je to slučaj sa radom koji otvara knjigu, zaslužuje zasebnu monografiju, pa čak i niz novih istraživanja. Razmatrajući prirodna svojstva kamena, Lidija Delić uviđa kako njegov obredno-običajni status, tako i specifičnosti koje se javljaju u formulama i jezičkim idiomima. Ono što u ovom čitanju privlači posebnu pažnju jeste shvatanje kamena kao antimaterijala, koji je imaginativno prepoznat "kao idealno svojstvo ne-ljudskih bića" (str. 43), što se povezuje i sa kosmogonijskim narativima. Kamen je, dakle, ujedno nešto sasvim dostupno i, u toj dostupnosti, multifunkcionalno, ali i materijal koji priziva neslućene arhetipske slojeve. Otuda je konceptualizacija kamena u narodnoj kulturi presudno obeležena svim u radu navedenim odlikama, koje su dočarane velikim brojem primera iz različitih izvora.

Isti postupak prisutan je i u trećem radu knjige, "Bik u sistemu folklornog mišljenja". O tome koliko je kult bika star i raširen svedoči njegovo prisustvo na prostorima Mesopotamije, Indije i Mediterana. Bik je figurirao i kao božanstvo i ritualna žrtva, neraskidivo povezan sa prizivanjem plodnosti, ujedinjujući muški i ženski, odnosno zemaljski i nebeski princip (str. 49). O vitalnosti bika u narodnoj kulturi svedoči i srpska folklorna baština, kojoj je u ovom radu posvećena posebna pažnja. Lidija Delić, pozivajući se na Tihomira Đorđevića, zapaža da je razlika između bika, vola i govečeta u etnografskim izvorima nestalna (str. 50), ali prepoznaje odjek slike jahanja na volu, jedne od najarhaičnijih, u pesmama o Marku Kraljeviću, pa i Aliji Đerzelezu (str. 51). Prisustvo bika pronalazi se i u kompleksu meteoroloških predstava: od groma i oluje (str. 53), preko vode (str. 54), do zemljotresa (str. 56). Poslednji motiv, štaviše, potvrđuje se i u autorkinom ličnom, porodičnom iskustvu, te se komentar autorkine nane vezan za zemljotres u Kraljevu 2010. godine koristi kao istraživačka građa (str. 56). U prvom radu takođe je interesantno da je opis jednog popularnog video -snimka dečaka koji, umesto da čita, rukama zahvata tekst kao da se umiva (str. 15), poslužio kao primer preobražavanja jezičkog idioma u njegovu doslovnost. Metafora jeste iz iskustva prešla na jezički plan, ali se njoj i vraća.

O istraživački izazovnom odnosu realnog i metaforičnog, govori i četvrti rad knjige, posvećen još jednoj obimnoj temi: konceptualizaciji groba i smrti u folkloru, sa posebnim osvrtom na stvaralaštvo vezano za NOB. Ovaj prilog otvara niz inspirativnih proučavalačkih perspektiva, od kojih dve vredi posebno istaći: fenomen *lepe smrti* (i herojske smrti) i njegov odnos sa religijskim dogmama i patrijarhalnom kulturom (str. 78), kao i veza groblja i pejzaža, gde se ističe metamorfoza pokojnika u bilje (str. 66), uključujući i verovanje o *grobnom stablu* (str. 68). Takođe, ne treba prevideti ni uvide nastale iz poređenja folklornih predstava smrti sa onima koje su prisutne u pesmama o NOB-u, među kojima se ističu kolektivne grobnice, inače retke u "klasičnom folkloru" (str. 73), kao i grobovi-jame kao "potpuno nova forma" (str. 75).

Naredni rad, "Grobovi kao gradovi", nadovezuje se na prethodni, proširujući fokus istraživanja i na urbane legende (poput one o tome kako Kinezi, navodno, ne umiru na teritoriji Srbije) (str. 90), kao i na savremenu književnost – dela Saramaga (José Saramago) i Vodolazkina (Евгений Водолазкин). Ipak, osnova ovog priloga može se naći, s jedne strane, u danas opštepoznatim istraživanjima konceptualne metafore Lejkofa (George Lakoff) i Džonsona (Mark Johnson), a, s druge strane, u proučavalačkom i književnom delu Mirjane Detelić, kojoj je rad i posvećen. Iskustvo stanovanja, kako autorka ističe, iznedrilo je "kategoriju *kuće* kao jedno od čvorišta metaforičnih prenosa" (str. 82), a izučavanje promena doživljaja obitavališta u različitim vremenima i kulturama predstavlja izvor za niz zaključaka o poetici prostora i mogućnostima prevazilaženja naizgled nepomerljivih granica.

Iako se tako ne čini po naslovu, šesti rad knjige, "Jagnje đurdevsko: prigušena fantastika žrtve", pre je prilog studijama fantastike nego kulturne zoologije. Pozivajući se na teorije fantastike, naratologiju Meri-Lor Rajan (Marie-Laure Ryan), teoriju mogućih svetova Lubomira

Doležela (Lubomír Doležel) i etimološka istraživanja Aleksandra Lome, Lidija Delić pokazuje, uz izuzetnu pažnju posvećenu pojmu *čuda*, na koji način je fenomen žrtve prisutan od Biblije, preko narodne epike, sve do *Koštane* Bore Stankovića i pripovetke *Zakon* Tomasa Mana (Thomas Mann). Za razliku od prošlog rada, gde se više govori o Saramagovom romanu *Smrt i njeni hirovi*, ovde je pažnja posvećena delu *Jevanđelje po Isusu Hristu*. Konstatujući “da se fantastika može posmatrati samo kao relacioni pojam i da se uvek mora kontekstualno definisati” (str. 108), autorka teorijski obazrivo pokazuje koliko različita polazišta mogu temeljno preoblikovati tumačenje nekog dela.

Sedmi rad knjige, napisan u koautorstvu sa Ljiljanom Pešikan Ljuštanović, bavi se specifičnom (para)književnom formom, srodnom postavkama koje se mogu zapaziti u *Divljoj književnosti* Ivana Čolovića. Autorka, nadovezujući se na istraživanje koje je sprovedeno pre tri decenije, obrađuje građu tekstova o čudesnom izlečenju, koji su se nekada pojavljivali u revijalnoj i dnevnoj štampi, dok se danas uglavnom vezuju za internet (str. 109). Analizom se uviđaju ne samo tipične (folklorne) forme obraćanja lakovnim čitaocima, nego se dočarava i kontekst pojavljivanja ovakvih oblika, koji podrazumevaju političku tranziciju, kao i radikalne promene u medijskoj sferi. Ipak, jedan od najjačih utisaka nakon čitanja rada predstavlja prisustvo (nehotičnog) humora, koji se može povezati sa karnevalskom kulturom, a svakako i sa potrebom za poboljšanjem digitalne pismenosti.

Naredni rad, “Osmišljavanje smrti i strah od smrti iliti COVID, smrt i baba”, iza razigranog naslova krije ozbiljnu temu koja se tiče izmene organizacije života u pandemijskim uslovima, uključujući čitav folklor COVID-a (str. 132), koji objedinjuje kataklizmične ili relativizujuće nastupe zvaničnika i eksperata, kao i celinu izmenjenog pristupa temi smrti. Autorka uočava i impresivnu istrajnost mitsko-folklornog modela, u kome je globalna katastrofa “refleks velikih ogrešenja ljudskog roda” (130), a svoje stanovište potkrepljuje i primerom iz pesme *Sveci blago dijele*, kojom se otvara druga knjiga Vukovih *Srpskih narodnih pjesama*.

Apokaliptički narativi prikazuju se u drugačijem svetlu u devetom radu knjige, “Kognitivni kiburzi iliti – je li pismenost štetna?”, koji je usredsređen na pripovetku *Istinitost činjenica, istinitost osećanja* američkog naučnofantastičnog pisca Teda Čanga (Ted Chiang). Lidija Delić se nadovezuje na večno intrigantni odnos istorije i fikcije, pokazujući da je *apsolutna memorija* zapravo antiutopija (str. 145). Tamo gde ne postoji odabir, ne postoji, dakle, ni sloboda, pa ni istorija kao selekcija sećanja.

Tekst “Čudo na prodaju: fenomen čuda u novim medijima”, napisan u koautorstvu sa Danijelom Lekić, višestruko se nadovezuje na priloge posvećene (post)folklornim formama izazvanim koronavirusom, ali i radu o čudesnim izlečenjima. Dok su nosioci moći usmene epike i legendi bili “Bog, Bogorodica i sveci” (str. 150), internet kultura nametnula je svoju *instant* isceliteljsku praksu (str. 151), koja, premda višestruko problematična, svedoči o ljudskoj potrebi za verom u boljitak. Takođe, u ovom radu, i u odnosu na niz vizuelnih primera, pokreću se pitanja koja se tiču kulturnog relativizma estetike: pojam lepog, poput pojma fantastike, presudno je uslovljen vremenom i mestom, te svaki pokušaj univerzalizacije treba uzeti sa rezervom.

Isto tako, sa obazrivošću treba pristupiti i figuri đavola, kojoj je posvećen naredni rad. U dočaravanju đavola kao književnog lika, Lidija Delić ne podseća samo na *Fausta* ili na najpoznatiju pesmu Rolling Stonesa *Sympathy for the Devil*, nego i na pripovedača romana *Strah i njegov sluga* Mirjane Novaković, koji, ironično, nije oličenje ultimativnog zla, već je neudobno srodan ljudima (str. 175). I dok je prisustvo đavola u nekim delima sasvim očigledno, negde je znakovito njegovo odsustvo, kao što je to slučaj sa romanom *Dorotej* Dobrića Nendadića, koji se ističe svojom narativnom poliperspektivnošću, kao i specifičnim pogledom na srednjovekovlje i narodnu kulturu.

“Vic o babi: (pod)smeh kao ideološka i strateška taktika” još jedan je rad pisan u koautorstvu sa Ljiljanom Pešikan Ljuštanović i predstavlja zanimljiv i živopisno napisan doprinos proučavanju ne samo humorističkog folkloru, nego i razvojnih narativa, koji podrazumevaju i različite tipologizacije doba čovekovog života. Proučavanje viceva, ipak, dovodi i do dubljih zaključaka o zakonomernostima patrijarhalne porodice, a jedan od njih je da baba nije sinonim za stariću, već oznaka statusa uslovljenog različitim činiocima (str. 186). Karakter humora u vicevima o babama povezuje se sa “kontranarativima – osobenim ‘negativom’ društveno normiranog ponašanja” (str. 193), koji je u ovom čitanju obeležen seksualnom oblapornošću. Lidija Delić zaključuje, na osnovu analize raznolike građe, da se vic javlja kao “jedno od sredstava društvene kontrole i regulacije, a pričanje viceva kao način da se jedan tip ponašanja proskribuje i seksualnost uklopi u shemu starosnih doba definisanih vremenom, prostorom i tipom kulture” (str. 198).

Naredni rad, “Kosovka devojka – on indoevropskog nasleđa do ‘izmišljanja tradicije””, provokativno i teorijski potkovano preispituje status Kosovke devojke u srpskoj kulturi, ali i kosovske epske legende u celini. Celokupna Vukova građa, kako autorka navodi, obuhvata deset pesama i sedam fragmenata s temom Kosovske bitke (str. 199), uz još nekoliko pesama koje na nju upućuju, bez opisivanja. Imaginiranje Kosovke devojke kao nacionalne heroine potiče iz Slep iz Grgurevacu, a sa njim dolazi još jedan stožerni momenat nacionalnog kanona – odabir carstva nebeskog (str. 199). Lidija Delić piše o zanimljivoj genezi motiva Kosovke devojke i u širim južnoslovenskim okvirima – to da “na poprištu iz kondira poji smrtno ranjenog Orlovića Pavla” (str. 200) prvi put se javlja 1879. godine u slikarstvu hrvatskog umetnika Ferda Kikereca (Ferdo Quiquerez). Najpoznatije uprizorenje Kosovke devojke, ono koje je uradio Uroš Predić, po svemu sudeći inspirisano je upravo Kikerecovim delom. O snazi ovog motiva svedoči i pokušaj Ivana Meštrovića da kosovska epska legenda posluži i kao “krovni narativ jugoslovenstva” (str. 206). Ipak, bez obzira na razgranatu istoriju vizuelnih predstava Kosovke devojke, neupitan je složen folklorni narativ iza te figure “koji ukršta istorijske realije s matricama indoevropske starine i logikom tradicionalnih zajednica” (str. 210). Broj skupljenih pesama o Kosovskoj bitki nije srazmeran značaju koji ovaj motiv ima u srpskoj kulturi, koji teško da može da se preceni. Uprkos tome, svest o genezi motiva baca novo svetlo na savremeni kontekst, omogućujući pogled na širu sliku.

Rad “Vremenska prognoza: od ‘posljednjih vremena’ do apokalipse danas” predstavlja, poput mnogih drugih momenata knjige, pravi doprinos ekokritici, pa i ekohumanistici u celini, što, ovog puta, mada sveprisutno, nije izrečeno. Lidija Delić elementarne nepogode i klimatske promene posmatra ne kao puku kulisu za književno dešavanje, nego kao aktivni činilac, koji pokazuje dejstvenost. Nadovezujući se na istraživanja Ivane Bašić, Delić pokazuje kako je naučna paradigma semiotički sistem za sebe i da je zamenila nekadašnji strah od *strašnog suda* – devastacija životne sredine i prirodna stihija došle su kao glavni modeli apokalipse (str. 220), koji imaju i svoje političke posledice (str. 221).

Na tom tragu nalazi se i naredni prilog, “(Ne)vreme kao kazna: prilozi folklornoj meteopetici”, koji, pokazujući značaj meteoroloških prilika na folklornu imaginaciju, polemizuje čak i sa teorijskim razmatranjima Juvala Noe Hararija (Yuval Noah Harari). Životna sredina se još jednom potvrđuje kao krajnje važan faktor u proučavanju folkloru, a Lidija Delić izdvaja značaj i značenje različitih padavina za uspostavljanje epskog sveta.

Poslednja dva priloga knjige, tekstovi “Govor o budućnosti – između mašte, nauke i manipulacije” i “Usmeni folklor – imaginarna transhumanost”, iskazuju otpor prema obećanju prosperiteta budućeg transhumanog pojedinca, koji bi, uz pomoć tehnologije, prevazišao svoje biološko postojanje. Svoj istraživački aparat autorka, ipak, ne snaži samo kritikom naučnofantastičnih (i čisto naučnih) koncepata, među kojima je i žanr AI apokalipse (str. 248) nego i, što

je posebno zanimljivo, folklornim karakterom proročanstava, koja se takođe mogu sagledavati u svetlu izazova savremenosti, ali i izazova budućnosti. I bez navođenja ekokritičkih koncepata, autorka polemise sa idejom antropocena kao nove geološke epohe Zemlje, gde je uticaj čoveka toliko veliki i sveprisutan da predstavlja geološku silu, ali i sa transhumanističkom idejom razdvajanja “memorije i moždanih aktivnosti od tela (brain / mind uploading)” (str. 266), koja iz korena preosmišlja temeljne relacije između sopstva i sveta. Uz to, oslonjena na bogatu folklornu građu, Lidija Delić pokazuje da su mnogi transhumanistički (pa i ekokritički) koncepti imanentni korpusu narodne književnosti. Iz uverenosti da je samo ovo vreme donelo nove teme, skloni smo da previdimo inovativne motive i teme koji iznenađujuće aktuelno komuniciraju sa savremenošću, pomažući nam da se orijentujemo u sve nestabilnijem vremenu.

I tu se nalazi jedan od najvećih kvaliteta knjige *Glad, a srpska?* – ona je izvanredno teorijski obaveštena i otvorena za polemike, pa i suprotstavljena čitanja, ali iznova podseća na to koliko folklorna građa može da bude nesvakidašnje otvorena za izazove budućnosti. U pitanju je, u celini, krajnje gust tekst koji poziva na nova čitanja i dopune, a gotovo svaki prilog može da posluži kao osnova za čitavu monografsku studiju, pa čak i niz studija. Proučavanje meteoroloških fenomena iz ekokritičke prizme u folkloru, ili proširivanje znanja o književnoj animalistici (na temeljima istraživanja Suzane Marjanić), može biti putokaz za nova, inspirativna čitanja koja oživljavaju tradiciju u dinamičnom dijalogu sa vantekstualnim svetom.

Vrativši se na početnu metaforu, možemo primetiti da je glad, ipak, neutaživa i da je upravo to vrлина naučnog rada – krajnji odgovor je uvek nedostupan. I upravo ta okolnost predstavlja inspiraciju za nova traganja, nove pokušaje i, naposljetku, nove gladi.

Uroš Đurković

James Suzman, Rad. Od prapovijesti do danas, Petrine knjige, Zagreb, 2024., 385 str.

“Naš život ispunjen radom... oni smatraju robovskim i prizemnim”, rekao je Franklin za svoje susjede Indijance” (str. 213). Odnos tih društava prema modernom shvaćanju rada i našoj želji za bogaćenjem redovito je obilježen nerazumijevanjem i odbojnošću. Kako se dogodilo da smo rad počeli smatrati svetom dužnošću te da smo mu, u doba najvećeg materijalnog obilja, podredili veći dio svojih života?

James Suzman antropolog je specijaliziran za kojsanske narode južne Afrike i direktor *think tanka* Anthropos Ltd., koji se bavi primjenom antropoloških metoda za rješavanje suvremenih društvenih i ekonomskih problema. U svojoj najnovijoj knjizi *Rad: od prapovijesti do danas*

(*Work: A Deep History, from the Stone Age to the Age of Robots*, Bloomsbury Circus, 2020) Suzman analizira odnos ljudi prema radu – od evolucijskih predaka današnjeg čovjeka do modernog doba – te poziva na preispitivanje suvremene percepcije rada. Knjiga je podijeljena na uvod, četiri središnja dijela, kroz koja autor kronološki prati razvoj ljudske vrste i društava te njihov odnos prema radu, i zaključak.

Suzman knjigu započinje uvodom naslovljenim “Ekonomski problem”. Pod tim pojmom podrazumijeva problem oskudice resursa, što je bio predmet interesa ekonomskih mislilaca poput Adama Smitha i Johna M. Keynesa, a koje u knjizi više puta spominje. Taj koncept polazi od pretpostavke da resursa nikada nema dovoljno kako bi se zadovoljile neutažive ljudske želje. Ekonomskom problemu Suzman već u uvodu suprotstavlja lovačko-sakupljačka društva Ju/’ho-ansi iz južne Afrike, koja svoj ekonomski život temelje na pretpostavci obilja, a ne oskudice, te svoje neposredne materijalne potrebe zadovoljavaju s tek petnaest sati rada tjedno. Zaključuje kako problem oskudice nije trajno stanje ljudske vrste te da je rad mnogo više od pukog nastojanja da riješimo ekonomski problem. Uvodno poglavlje završava kratkim pregledom strukture i sadržaja knjige, koji se razvijaju oko dviju isprepletenih “staza” našeg odnosa prema radu: prva prati povijest našeg odnosa prema energiji, a druga evolucijski razvoj čovječanstva.

U prvom dijelu knjige, naslovljenim “U početku”, najvidljivija je isprepletenost dviju spomenutih “staza”. Suzman se vraća na same početke života na Zemlji te, pozivajući se na radove teorijskih fizičara Boltzmanna i Schrödingera, zaključuje da život mora doprinositi ukupnoj entropiji svemira stalnim korištenjem slobodne energije za obavljanje rada: “živjeti znači raditi” – živa bića razlikuju se od neživih po tome što uzimaju energiju iz okoline kako bi rasla i razmnožavala se; ako to prestanu činiti – umiru. Kao primjer navodi ptice pletilje, koje sav višak energije troše na uzastopnu gradnju i rušenje svojih gnijezda, neprestano radeći u skladu sa zakonom entropije te sugerira da bi upravo to mogao biti razlog zašto ljudi, vrsta koja najrasipnije troši energiju, toliko rade. Prilikom prikaza evolucije ljudske vrste autor isprepliće dva narativa o ulozi lova u procesu čovjekove evolucije: ističe usvajanje vještina izrade alata kao ključno za razvoj govora, praćenje životinjskih tragova kao svojevrsnog protopisma te razvoj osobina odlučnosti i marljivosti koje i danas povezujemo s radom. Nasuprot tome, Suzman smatra da je izrazit fokus na ulogu lova u razvoju ljudske vrste prije posljedica značaja koji danas pridajemo gospodarskim aktivnostima, nego odraz svakodnevice naših evolucijskih predaka. Slobodno je vrijeme vjerojatno odigralo podjednako važnu ulogu u razvoju navedenih vještina, a u tom je procesu presudno bilo ovladavanje vatrom, koje je omogućilo lakše zadovoljavanje fizičke potrebe za hranom i time ljudima ostavilo više vremena za socijalizaciju i bavljenje društvenom organizacijom. Kameni alati iz tog perioda pokazuju da su preci današnjeg čovjeka imali dovoljno slobodnog vremena, energije i želje da se posvete aktivnostima koje nisu bile izravno povezane s potragom za hranom – Suzman stoga zaključuje da su morali imati ideju rada.

U drugom dijelu knjige, “Dostatnost prirode”, na temelju istraživanja Richarda Borshayja Leeja, Marshalla Sahlinsa i vlastita iskustva s afričkim lovačko-sakupljačkim narodima, autor zaključuje da život u prirodi nije bio “težak, okrutan i kratak”: odnos lovaca-sakupljača prema radu ležeran je, svoje skromne materijalne potrebe zadovoljavaju uz znatno manje rada nego današnji čovjek, a život i prirodu ne doživljaju kao oskudne. Njihov je odnos s prirodom obilježen ekonomijom neposrednog povrata, koju proširuju i na međuljudske odnose utemeljene na dijeljenju i egalitarizmu, neopterećene brigom o dalekoj budućnosti. Suzman se ovdje svjesno priklanja antropolozima supstantivističke škole te pobija zabludu, uvriježenu među formalistima, da je oskudica oduvijek bila temeljni ekonomski problem.

Treći dio, “Težak rad u polju”, opisuje pojavu poljoprivrednih društava kao odgovor na naglo zahladnjenje na Zemlji tijekom mlađeg drijasa, koje je dovelo do povećane oskudice hrane. Te

prve poljoprivredne zajednice, prema Suzmanu, postale su zarobljenice “Malthusove zamke”, pa su težak rad počele smatrati vrlinom i obvezom svih svojih članova. Poput lovačko-sakupljačkih, i poljoprivredne su zajednice svoje međuljudske odnose vidjele kao produžetak odnosa s prirodom, no kod njih je povrat bio odgođen jer zemlja daje urod tek nakon izvjesnog vremena – zemlja je “dužna” urod. Ljudi su se stoga sve više usmjeravali na budućnost, a koncept duga postupno se prenosio i na međuljudske odnose koji su, zbog stratifikacije društva i života u rastućim gradovima, postajali sve impersonalniji. Suzman se posebno zadržava na primjeru grada Göbekli Tepe u Anatoliji, izgrađenog na kraju mlađeg drijasa, u razdoblju prijelaza s lovačko-sakupljačkog na poljoprivredni način života tamošnjih zajednica. Zaključuje da je Göbekli Tepe dokaz kako su ljudi stvorili dovoljan višak energije da se generacijama posvete ostvarenju veličanstvene vizije koja nije imala izravne veze s osiguravanjem hrane i da su zbog toga svoje slobodno vrijeme, umjesto u dokolici, provodili radeći, u skladu s teorijom entropije s početka knjige.

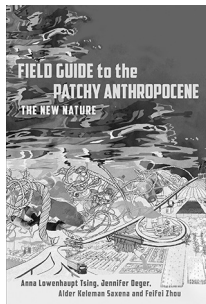
Četvrti dio knjige, naslovljen “Gradska stvorenja”, u najvećoj je mjeri usmjeren na rad u modernim industrijskim društvima. U njima je, posebno od druge polovice 19. stoljeća, zatvoren krug proizvodnje i potrošnje koji obilježava i današnja gospodarstva: s poboljšanjem materijalnih uvjeta radnici su svoj rad počeli doživljavati isključivo kao sredstvo koje im omogućuje da kupuju sve više stvari, proizvođači i oglašivači udružili su se kako bi stvorili nove, često umjetne potrebe, a ljudi su, zbog povećane potrošnje, stjecali osjećaj društvenog uspona. Prema Durkheimu, tada se pojavljuje “bolest beskrajnih težnji”, karakteristična za stanje anomije koje odražava velike društvene promjene poput industrijske revolucije. Suzman je kritičan i prema radničkim pokretima, zamjerajući im uski fokus na povećanje plaća i skraćivanje radnog vremena, uz zanemarivanje borbe za smislenije i zanimljivije poslove. Istovremeno, kao svojevrсно nasljeđe poljoprivredne revolucije, od svakoga se očekuje da radi, pa bujaju tzv. besmisleni poslovi (engl. *bullshit jobs*, prema Davidu Graeberu), posebno u uslužnom sektoru koji je apsorbirao višak radne snage nastao automatizacijom proizvodnje. Usprkos tome što ljudi danas rade više nego ikad, a radoholizam nerijetko ima kobne posljedice, sve su nezadovoljniji svojim poslom, a s “velikom razdvajanjem” plaća i radničke produktivnosti od 1980-ih godina nestala je i izravna veza između truda, rada i nagrade. Ovu pesimističnu sliku Suzman zaokružuje mišljenjem da će korist od automatizacije i, danas posebno aktualno, umjetne inteligencije, i dalje dominantno imati vlasnici kapitala i menadžeri, čiji će se povrti povećati na štetu radnika.

Autor knjigu zaključuje idejom da bi nam lovačko-sakupljačke zajednice južne Afrike, koje se po svojoj postojanosti tijekom vremena ubrajaju među najuspješnija ljudska društva u povijesti, mogle poslužiti kao vizija društva neopterećenog ekonomskim problemom oskudice. Suzman poziva na popuštanje stiska u kojem nas drži ekonomija oskudice te, u duhu politike *odrasta*, na smanjenje naše neodržive zaokupljenosti rastom.

Knjiga *Rad* predstavlja značajno postignuće na polju ekonomske antropologije. U njoj autor vješto kombinira spoznaje iz antropologije, ekonomije i povijesti s konceptima iz teorijske fizike i evolucijske biologije, stvarajući uvjerljiv i nekonvencionalan prikaz povijesti kroz prizmu odnosa ljudi prema radu. Iako se takvom pristupu mogu uputiti određene zamjerke – poput slobodnijeg tumačenja fizikalnih “zakona”, povremenih nedosljednosti u njihovoj primjeni na društvo te zanemarivanja pojedinih oblika rada, primjerice kućanskog – Suzman se dobro snalazi u materiji i uglavnom uspješno izbjegava padanje u zamku povijesnog determinizma koji opterećuje neke slične, ambiciozne pokušaje prikazivanja evolucije ljudi i društava. Svakako najveće Suzmanovo postignuće odbacivanje je sanktifikacije oskudnosti i rada, koje često smatramo univerzalnom karakteristikom svih ljudskih društava, iako su oni ustvari odraz specifičnih povijesnih okolnosti, poput prelaska na poljoprivredu i razvoja industrijskih društava. Robovanje neutemeljenim narativima klasičnih ekonomista o povijesti i ljudskoj prirodi karakteristično je za moderna kapitalistička društva te služi kao racionalizacija postojećeg društvenog uređenja.

Oslobađanje od zablude poput onih o oskudnosti resursa i neophodnosti teškog rada nezao-bilazni je prvi korak prema promjeni paradigme. Jednostavnost jezika i jasnoća razrade svih koncepata *Rad* čine iznimno pristupačnim štivom i čitateljima s minimalnim predznanjem, što je osobito važno s obzirom na relevantnost autorove poruke za najšire društvene slojeve.

Luka Tokić

Anna Lowenhaupt Tsing, Jennifer Deger, Alder Keleman Saxena i Feifei Zhou, *Field Guide to the Patchy Anthropocene. The New Nature*, Stanford University Press, Stanford, 2024., 344 str.

Knjiga *Field Guide to the Patchy Anthropocene: The New Nature*, koju su napisale Anna Lowenhaupt Tsing, Jennifer Deger, Alder Keleman Saxena i Feifei Zhou, nudi zanimljiv pristup razumijevanju antropocena, usredotočujući se na “zakrpe” (engl. *patches*) – specifična, lokalizirana područja duboko pogođena ljudskim aktivnostima. Autorice, tri antropologinje i arhitektica, prethodno su surađivale na projektu *Feral Atlas: The More-Than-Human Anthropocene* (2020),¹ jedinstvenom projektu digitalnog mapiranja “odbjeglih” (engl. *feral*) ekologija. Njihova zajednička suradnja na ovom projektu prethodila je radu na knjizi, koja istražuje ekološke svjetove nastale kada se ne-ljudski entiteti isprepliču s ljudskim infrastrukturnim projektima. “Odbjegli atlas” predstavlja važnu bazu za ovaj terenski vodič, ne samo kroz “slučajeve” i koncepte već i kroz poetične i ilustrativne elemente prisutne u knjizi.

Knjiga predstavlja primjer suradničkog istraživanja u kojem svaka autorica doprinosi svojim specijaliziranim uvidima. Ova suradnička metoda također uključuje poglavlja s jednom autoricom, poput rasprave o multivrstnoj (engl. *multispecies*) povijesti Anne Tsing i analize praktičke dekonstrukcije Feifei Zhou. Ova struktura s više glasova odražava njihovu posvećenost interdisciplinarnom pristupu i suradničkim metodama koje su već desetljećima jasno istaknute kroz rad Anne Tsing, prije svega kroz Matsutake Worlds Research Group iz koje je izrasla i njezina ranija knjiga *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*² kao i zbornik *Arts of Living on a Damaged Planet*.³

¹ Božić Vrbancić, Senka i Jelena Kupsjak. 2021. “Prikaz. *Feral Atlas. The More-Than-Human Anthropocene*, Anna Tsing, Jennifer Deger, Alder Keleman Saxena i Feifei Zhou, ur., Stanford University Press, Stanford, 2020”. *Etnološka tribina* 44/51: 259–291.

² Tsing, Anna Lowenhaupt. 2015. *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

³ Kupsjak, Jelena. 2019. “Prikaz. Anna Tsing, Heather Swanson, Elaine Gan i Nils Bubandt, ur.: *Arts of Living on a Damaged Planet*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2017., 373 str.”. *Studia ethnologica Croatica* 31/1: 313–315.

Umjesto da antropocen promatraju kao jedinstven planetarni fenomen, autorice naglašavaju fragmentiran, odnosno neujednačen pristup, u kojem lokalne promjene, vođene ljudskim infrastrukturama, stvaraju raznolike i često neočekivane ekološke ishode. Ove zakrpe ilustriraju složene zaplete između ljudskih i ne-ljudskih aktera, otkrivajući načine na koje su oba aspekta transformirana industrijskim, kolonijalnim i kapitalističkim infrastrukturama.

Autorice tvrde da globalne priče same po sebi nisu dovoljne za razumijevanje složenih, višeslojnih utjecaja antropocena. Umjesto toga, zagovaraju terensko promatranje kako bi istražile kako se globalne sile različito manifestiraju u specifičnim lokalitetima. Primjerice, knjiga razmatra koncept “odbjeglih” okolina, u kojima se vrste ili ekosustavi, izmijenjeni ljudskim utjecajem, razvijaju izvan izravne ljudske kontrole, što dovodi do neočekivanih ekoloških poremećaja. Ovaj pristup, oblikovan poput “terenskog vodiča”, poziva čitatelje da razmotre novo prirodoslovlje koje integrira društvene, povijesne i ekološke perspektive, osporavajući tradicionalne znanstvene metode uključivanjem različitih empirijskih opažanja i kulturnih narativa.

Knjiga je strukturirana kroz višestruke poglede i perspektive na antropocen, raspoređene u četiri temeljna dijela. Prvi dio, “Zakrpe” (Patches), uvodi naslovni koncept promatranja antropocena kroz vrlo lokalizirane, utjelovljene i življene svakodnevnice, fokusirajući se na raznolike ekološke, društvene i okolišne uvjete stvorene interakcijama između ljudi i ne-ljudskih entiteta. Svaka “zakrpa” predstavlja određeno mjesto ili fenomen u kojem su ti međusobni odnosi posebno izraženi.

Drugi dio, “Pukotine” (Ruptures), istražuje trenutke ili mjesta ekoloških poremećaja, gdje su intervencije izazvale izražene okolišne promjene. Uključuje poglavlja o neuobičajenim vremenskim pojavama i “vrućim točkama” koje predstavljaju ekstremne promjene, omogućujući čitateljima kritičko promišljanje o međusobnoj povezanosti tih poremećaja na globalnoj razini.

Treći dio, “Povijesti” (Histories), obrađuje povijesne dimenzije antropocena, reflektirajući o interakcijama između ljudi i ne-ljudskih bića koje su oblikovale sadašnje ekološke realnosti. Uključuje poglavlja o marginaliziranim povijestima te istražuje kako te priče mogu obogatiti buduće razumijevanje ekoloških promjena.

Završni dio, “Epistemike” (Epistemics), razmatra načine proizvodnje znanje, istražujući kako se različiti oblici spoznaje, uključujući znanstveno i pučko znanje, mogu integrirati radi boljeg razumijevanja i odgovora na izazove antropocena. Ovaj dio također naglašava metodologije poput “nakupljanja” ili “gomilanja” (engl. *piling*) raznovrsnih izvora podataka i pristupa dekolonizaciji znanja.

Pristupi u knjizi su multidisciplinarni i transdisciplinarni, povezujući empirijske metode, teorijske okvire i kreativne prakse u analizi i razumijevanju promjena u antropocenu. Autorice ovih “zakrpnih epistemika” naglašavaju važnost lokalnih promatranja i povezuju ih s globalnim fenomenima, pokušavajući premostiti jaz između globalnih modela i lokalnih iskustava. To postižu prikupljanjem i “gomilanjem” različitih vrsta znanja – od promatranja prirodnih znanstvenika do perspektiva humanista – kako bi istražile kompleksne odnose između ljudskih infrastrukture i okolišnih promjena.

U suštini, knjiga zagovara “dekolonizaciju prirodoslovlja” u kontekstu antropocena, naglašavajući važnost lokalnih i domorodačkih perspektiva koje često ostaju neprimijećene u dominantnim znanstvenim narativima. Autorice pritom uključuju prirodoslovne metode poput mapiranja, promatranja prirode i bilježenja “odbjeglih” fenomena, čime potiču multidisciplinarnu suradnju i otvaraju prostor za različite oblike znanja.

Umjesto nametanja unaprijed zadanog teorijskog okvira, knjiga koristi metodologiju “terenskog vodiča”, osmišljenu kako bi se uključila u materijalnost antropocena na lokalnoj razini. Dokumentiranjem specifičnih ekoloških niša i krajolika, autorice stvaraju teoriju koja proizlazi iz terenskih opažanja i konkretnih konteksta.

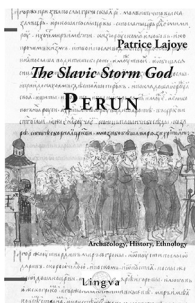
Ovaj “neujednačeni” (engl. *patchy*) pristup dovodi u pitanje tradicionalne, univerzalizirajuće teorije koje dominiraju diskursom o antropocenu, ističući neravnomjerne i specifične učinke globalnih ekoloških promjena. Autorice koriste raznolika empirijska opažanja i naglašavaju upotrebu različitih disciplinskih “alata” na način sličan teoriji “torbe za nošenje” Ursule Le Guin, gdje se teorija shvaća kao resurs koji se prikuplja kako bi se uočile i razumjele složenosti antropocena bez oslanjanja na krute hijerarhije. Ova perspektiva podržava decentraliziraniji i fleksibilniji pristup teoriji, u skladu s konceptom “neujednačene ili zakrpe epistemologije” (engl. *patchy epistemics*) – analitičkog okvira koji nastoji interpretirati antropocen prepoznajući njegove fragmentirane i kontekstualne učinke.

Knjiga tako predlaže da teorija može nastati iz kumulativnih, promatračkih uvida, a ne iz normativnih modela. Korištenje “zakrpa” ilustrira kako teorija može ostati povezana sa stvarnim fenomenima, stvarajući osnovu za razumijevanje okolišnih promjena onako kako se one zaista žive i doživljavaju. Razumijevanje antropocena i suočavanje s globalnim ekološkim krizama ne zahtijeva isključivo planetarnu perspektivu; umjesto toga, potrebno je prepoznati složenost lokaliziranih iskustava, gdje se ljudski i ne-ljudski elementi nepredvidivo isprepliću.

Autorice uvjerljivo razvijaju argument da se u “neujednačenom antropocenu” znanje ne može graditi samo na temelju sveobuhvatnih teorija, nego se mora konstruirati “zakrpu po zakrpu”, spajajući terenska opažanja s raznovrsnim analitičkim alatima. Tekst sugerira da poticanje otpornosti u antropocenu uključuje prepoznavanje “odbjeglih” ekologija te prihvaćanje suradničkih, multidisciplinarnih odgovora koji se bave ekološkim utjecajima od temelja prema gore.

Premda je knjiga zamišljena kao terenski vodič namijenjen širokom profilu znanstvenika, etnolozi i antropolozi, kao i svi koji su upoznati s etnografskim pristupima što se odmiču od isključivo “ljudske” perspektive, pronaći će u njoj podršku za daljnja istraživanja i pisanja. U kombinaciji s *Feral Atlasom*, ovaj vodič predstavlja važan resurs za nastavnike i studente humanističkih i društvenih znanosti, kao za prirodoslovce otvorene prema interdisciplinarnim metodama.

Jelena Kupsjak

Patrice Lajoye, *The Slavic Storm God PERUN. Archaeology, History, Ethnology, Lingva*, Lisieux, 2025., 332 str.

Patrice Lajoye francuski je komparativni mitolog i izučavatelj religijskih studija fokusiran na proučavanje keltskog i slavenskog starovjerja. Suosnivač je časopisa *Nouvelle Mythologie Comparée*, a trenutno radi za Francuski nacionalni centar za znanstvena istraživanja (Centre national de la recherche scientifique) na Maison de la Recherche en Sciences Humaines Sveučilišta u Caenu. Također je zamjenik urednika časopisa *Histoire et Sociétés Rurales*.

Ova je knjiga temeljena na njegovoj doktorskoj disertaciji, obranjenoj 2008. godine na *Faculté ouverte des Religions et Humanismes laïques de Charleroi* u Belgiji. Kao nadograđena i prerađena verzija doktorske disertacije, prvi je put objavljena na francuskom jeziku 2015. godine pod naslovom *Perun, dieu slave de l'orage: Archéologie, histoire, folklore*.

Knjiga je podijeljena u tri velike cjeline: "1. Perun", "2. Saint Elijah and Saint George", "3. Comparisons". Svaka je cjelina podijeljena u nekoliko poglavlja, započinje vlastitim uvodom, a zatim se nastavlja s izvorima. Knjiga završava općim zaključkom te popisom literature, koji je podijeljen u podsekcije: "Slavenski izvori do 1800. godine" (Slavic Sources prior to 1800), "Slavenske i okolne priče i pjesme" (Slavic and Peripheral Tales and Songs), "Studije i sinteze na temu Slavena" (Studies and Syntheses Concerning the Slavs) i "Izvori, studije i komparativni sažetci" (Sources, Studies and Comparative Summaries).

Prva cjelina, "1. Perun", obrađuje književne i folklorne izvore, zatim Peruna u neslavenskom folkloru te toponimske izvore, nakon čega slijede primjeri iz slavenskih zemalja: Rusije, Poljske, Bugarske, Slovenije, Bosne, Hrvatske, Srbije, Makedonije, Albanije, Rumunjske i Njemačke. Na te se primjere nastavlja studija koja obuhvaća lingvističku analizu, a potom i usporedbu asimilacije Peruna s drugim božanstvima, njegovih reprezentacija, prikaza i zamišljaja. Slijedi razmatranje njegovih atributa – kočije, oružja, hrasta, svetišta i proslava.

U drugoj cjelini, "2. Saint Elijah and Saint George", autor se usredotočuje na analizu kršćanskih mitoloških i hagiografskih narativa o svetom Ilji i svetom Jurju, koje potom uspoređuje kao elemente *interpretatio Christiana* u odnosu na Peruna i Jarila u zapadnih Slavena, kao i njihove blagdane u korelaciji s keltskim kalendarom.

U trećoj, završnoj cjelini, "3. Comparisons", autor uspoređuje Peruna s drugim europskim i izvanoeuropskim mitologijama – baltičkom, indijskom, grčkom, irskom, galskom i drugima. Također analizira i ime Perunova potencijalnoga protivnika.

Za svjetsko, ponajprije englesko i općenito zapadno tržište i publiku, ova je knjiga vrlo zanimljiva i vrijedna, jer obrađuje povijesni religijsko-mitološki koncept koji dosad u svjetskim razmjerima nije bio sustavno istražen. Lajoye nastoji rekonstruirati lik i kult Peruna kroz tri glavna tematska sklopa: arheološke i povijesne izvore (bizantske, latinske, i istočnoslavenske), etnološko-folklorističku građu (pjesme, priče i toponimiju) te tragove sinkretizma nakon kristijanizacije, osobito prijenos gromovničkih funkcija na sv. Ilju i sv. Jurja. Lajoye je 2022. godine objavio i novu knjigu o slavenskoj religiji i mitologiji, zasad dostupnu samo na francuskom jeziku, *Religion et mythologie des Slaves païens*, u kojoj donosi sintezu hipotetičkog slavenskog panteona. U uvodu te knjige napominje da je *Perun, dieu slave de l'orage* prva samostalna monografija na francuskom jeziku posvećena jednom slavenskom božanstvu, čime se u francuskoj slavistici popunjava praznina nastala nakon problematičnih sinteza 20. stoljeća. Ova je knjiga svakako predstavljala autorovu akademsku odskočnu dasku za daljnje proučavanje slavenske mitologije.

Među najslabijim elementima ove knjige svakako je pozivanje na poprilično zastarjelu literaturu iz 19. i 20. stoljeća, ponajprije radove Loiusa Legera, Georgesa Dumézila, Lubora Niederlea i Marije Gimbutas, uz tek ponešto citata Ivanova i Toporova. Ovdje dolazimo do ključnog problema hrvatske znanosti i istraživanja: ovako danas izgleda suvremena knjiga o slavenskoj mitologiji i Perunu u međunarodnom znanstvenom kontekstu u kojem ne postoje prijevodi knjiga akademika Radoslava Katičića iz serije *Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine* (2008. – 2017., Zagreb: Ibis grafika): *Božanski boj* (2008), *Zeleni lug* (2010), *Gazdarica na vratima* (2011), *Vilinska vrata: i dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine* (2014) i *Naša stara vjera* (2017). Posebno se ističe prva knjiga, *Božanski boj*, koja je ponajprije

posvećena božanstvima Perunu i Velesu. Kad kažem “svijet bez akademika Katičića”, time ističem važnu kritiku upućenu hrvatskoj znanosti i izdavaštvu, koji ovih pet knjiga još uvijek nisu preveli i objavili na engleskom jeziku. Time su one, nažalost, i dalje nedostupne široj svjetskoj znanstvenoj, ali i općoj čitalačkoj publici. Prema popisu literature u Lajoyeovoj knjizi, autor poznaje tek pet Katičićevih radova, objavljenih na njemačkom jeziku između 1987. i 1992. u zborniku *Wiener Slavistisches Jahrbuch* (svesci 33, 34, 35, 36 i 38). I to je to – pet kapitalnih djela nastalih u razdoblju od 2008. do 2017. godine kao da uopće ne postoje. Jedan od mogućih razloga mogao bi biti taj što je autorova disertacija obranjena 2008. godine, a prva inačica knjige objavljena 2015. godine, no vjerojatnije je da autor ne poznaje južnoslavenske jezike, pa tako ni hrvatski. To je razvidno iz popisa literature, u kojem nema ni Natka Nodila, ni Vitomira Belaja, kao ni drugih istraživača s našega područja koji su se bavili srodnim temama. S tim sam se problemom osobno suočio pišući prije nekoliko godina rad o hrvatskom starovjerju i rodnoj vjerju za češki časopis *Pantheon* iz Pardubice, kada sam imao poteškoća sa slijepim recenzentima koju nisu priznavali moje pozivanje na knjige akademika Katičića. Ta su djela, premda na južnoslavenskom prostoru uživaju velik ugled i predstavljaju značajan akademski doprinos, izvan tog kruga skoro nepoznata. Ili, kako je to sažeto i točno zapisao, također nažalost pokojni profesor Marin Zaninović u svojoj knjizi *Ilirski ratovi*, koju sam imao čast urediti 2015. godine: “[...] ne poričemo mnogobrojne zasluge tolikim zaslužnim stranim stručnjacima, koji su se bavili našim krajevima i problemima. I kod njih se mogu uočiti dvije osnovne skupine, one koji se koriste dostignućima naših stručnjaka i poznaju ih i one koji ih uopće ne poznaju niti se njima koriste. Ima i onih koji se koriste našim rezultatima, ali to nigdje ne navode. Tu je ključna stvar nepoznavanje slavenskih i drugih jezika, osim svoga, to je staro gledanje velikih na male, koje uvijek postoji u odnosu na narode i njihove zemlje. Često sam navodio, pa to i ovdje činim, poznatu izreku zaslužnog belgijskog bizantologa Henrija Gregoirea. Dvadesetih godina 20. stoljeća na jednom kongresu, koliko se sjećam, bilo je to u Bruxellesu, Gregoire je jednoga sudionika koji se nadugo razvezero o sukobima bijelih i zelenih u cirkusu u Konstantinopolu u vrijeme cara Justinijana, prekinuo pa mu rekao otprilike ovo: ‘Kolega, to što vi sada ovdje govorite riješio je kolega Natko Nodilo prije više desetaka godina.’ Potom je dodao: *Slavica non leguntur*. – ‘Ono što je na slavenskim jezicima se ne čita.’ To je stanje koje se nije promijenilo do danas.” Stotinu godina kasnije, nažalost, ova je izreka još uvijek aktualna.

Stoga je ova knjiga novi početak istraživanja slavenske mitologije, iz pera i kuta francuske znanosti, ali i jasan pokazatelj da neki ključni radovi nastali i u drugim, ponajprije slavenskim dijelovima Europe, moraju postati dostupni na svjetskim jezicima. U suprotnom, oni i ogroman trud njihovih autora ostaju gotovo nepoznati.

Knjigu *The Slavic Storm God PERUN: Archaeology, History, Ethnology* preporučujem svakome etnologu, povjesničaru, komparativnom mitologu i svima zainteresiranim za slavensku mitologiju. Radi se o važnom doprinosu novoj svjetskoj produkciji o slavenskoj mitologiji, ali s bitnim upozorenjem: nastala je bez uvida u jedan veliki dio dugotrajnog istraživanja naših velikana te drugih znanstvenika, čiji je rad, posvećen razotkrivanju složenosti slavenske i hrvatske starovjerne mitologije i njezinih božanstava, ostvario jednu od najviših razina metodološke preciznosti u europskoj humanistici.

Deniver Vukelić

Kdo si, Žival?, ur. Anja Radeljac i Aljaž Krivec, KID Animot, Celje, 2024., 123 str.

Kritičkoanimalistički zbornik radova *Kdo si, Žival? (Tko si ti, Životinjo?)*, u izdanju Animota, slovenskog internetskog medija za intersekcionalnu raspravu o problemu ne-ljudskih životinja predstavljen je u Zagrebu 4. travnja 2025. godine u prostorijama udruge Prijatelji životinja. Kako sami članovi navode, pokušavaju mapirati problem ne-ljudskih životinja u ljudskim društvima i prekovrsnim odnosima iz intersekcionalne perspektive.

Dosad su u izdanju Animota objavljene četiri publikacije; prva je bila pjesnička zbirka *Razrašćanja (Razrastanje)* Tanje Badalič, potom su objavili zbirku pjesama *Teater iz papirja (Kazalište od papira)* Alenke Jovanovski, a 2024. godine objavljene su dvije knjige: *Iz tujeg življenja in druga besedila (Iz tuđeg života i drugi rukopisi)* Ivana Cankara te zbornik radova *Kdo si, Žival? (Tko si ti, Životinjo?)*.

Riječ je o nesebičnom angažmanu malog broja savjesnih i visoko teorijski obrazovanih ljudi koji svojim znanstvenim priložima, ali i praktičnim djelovanjem, nastoje prodrijeti kroz teško promjenjive stavove i navike većine. Istodobno pokušavaju razotkriti profilersku, zamršenu i isprepletenu pozadinu iskorištavanja životinja, koju podupiru snažni industrijski lobiji. Spomenimo ovdje samo najevidentniji primjer – mesnu industriju. To se potvrdilo i ovih dana, kada je Europska unija donijela krajnje besmisleno odluku o zabrani uporabe pojedinih izraza koji se tradicionalno koriste u mesnoj industriji za veganske proizvode.

Zbornik se sastoji od osam heterogenih tekstova čija je zajednička poveznica odnos čovjeka i ne-ljudske životinje. Jedan od urednika izdanja, Aljaž Krivec, u svom prilogu “Započeti bilo gdje” (Začeti kjerkoli), smještenom na kraju knjige, sažima sve priloge i time zapravo daje i svojevrstu recenziju zbornika, predstavljajući najvažnije momente pojedinih tekstova. Koliko god to bilo korisno za budućeg čitatelja, recenzentu oduzima posao jer Krivec je već sam ukratko rekao sve što treba. Preostaje nam, dakle, samo preuzeti najvažnije misli iz njegova teksta i tako predstaviti preostalih sedam priloga.

Svi autori u zborniku na ovaj ili onaj način tematiziraju problem ljudskog odnosa prema životinjama, odnosno “pravima životinja”. To, naravno, nije nikakav *novum*, ali tijekom povijesti, bilo da je riječ o teorijskim razmatranjima ili o praksi, malo toga se izmijenilo. Upravo zato svaki prilog koji doprinosi razumijevanju tog odnosa, u bilo kojem području ljudskog djelovanja, vrijedan je pažnje i pohvale.

Prvi prilog zbornika, koji potpisuje njegova kourednica Anja Radeljac, teorijski je tekst “Razumijevanje prekovrsnih subjektiviteta kroz kritičnu animalistiku” (Razumevanje čežčloveških subjektivitet skozi kritično animalistiko), kojim nas na svojevrstan način uvodi u ostale priloge koji se bave užim temama kulturne animalistike. U svom radu obrazlaže potrebu bolje povezanosti između teorije i prakse te kao primjer dobre prakse navodi Kritične animalističke studije (Kritičke animalističke študije – KAŠ) nastale 2001. osnivanjem Center on Animal Liberation Affairs, uz deset njihovih ključnih smjernica djelovanja.

Prilog Miklavža Komelja bavi se knjižicom *Milost prema životinjama (Milosrčnost do žival)* s podnaslovom *Poduka mladim i starim ljudima* Mihaela Stojana, slovenskog nabožnog pisca i svećenika iz 19. stoljeća. Komeljeva analiza Stojanove knjižice podsjeća i na povijesni kontekst njezina nastanka, odnosno na početke pokreta protiv mučenja životinja koji se razvio u Engleskoj nakon donošenja zakona protiv mučenja životinja 1822. godine. Sljedeći prilog, Jelke Kernev Štrajn, "Poteškoće sa stvarnošću u 'Obilježanima'", pripovijetki Brede Smolnikar (Težave s stvarnostjo v Zaznamovani), mogli smo pročitati na stranici Animota već 2021. godine. Riječ je o pripovijetki u kojoj se pojavljuju ne-ljudske životinje zajedno s čovjekom. Kako navodi Kernev Štrajn, posebno je teško neposredno govoriti o opscenom prizoru sodomije, zbog čega se autorica odlučuje na teorijski diskurs. U svom tekstu, između ostalog, postavlja pitanje o tome kakvo mjesto životinja zauzima u književnosti kao literarni lik.

Sljedeći prilog, koji je pripremila Anja Radaljac, svojevrsni je transkript razgovora s Izidorom Gavezom (1985. – 2024.), aktivistom i teoretičarem prava životinja, koji je vodila na jednoj od društvenih mreža u studenome 2023. godine. Gavez u razgovoru objašnjava svoj diplomski rad pod naslovom *Performativnost u svakidašnjem životu*. Za predmetni zbornik Radeljac ističe važnost Gavezova rada s kritičkoanimalističkog stajališta.

Suzana Marjanić svojim prilogom "Od psećeg robota Sparka do današnjih zoo-robotskih platformi" otvara temu robotskih životinja. Transhumani odnos prema životinjama-robotima, u odnosu na stvarne životinje, čini se da daje prednost onima umjetnima. To je vidljivo i s jezičnog aspekta – primjerice, robot Spark će "umrijeti" 1939. godine, dok će životinja "ugibati" još i danas, barem što se tiče službenog hrvatskog jezika. To je jedan od primjera koji ilustrira da ne-ljudske životinje, usprkos njihovu društvenom, deklarativnom uključivanju u moralnu zajednicu, praktično osjećaju priznanje tek u vrlo ograničenom opsegu. Kao što navodi Krivec, i u članku Suzane Marjanić, kao i sljedećem tekstu Maje Pan, susrećemo se s problemom etičke ambivalentnosti. Maja Pan se u svom prilogu hvata u koštac s tehnologizacijom brige za životinje, u tekstu ironičnog podnaslova – "ili vrlina prazne baterije". Konkretno, kritički se osvrće na projekt *Gallus Gallus Roboticus*, koji nudi hipertehnološka rješenja za "uzgoj" kokoši. Riječ je, dakle, o još jednoj varijaciji ideje "sretnih koka" – ovoga puta "sretnih" zahvaljujući sofisticiranoj tehnologiji.

Krivec se, uz posljednji prilog Branislave Vičar, koji dolazi iz područja književnosti, dakle umjetnosti, pita može li umjetnost svojim pitanjima otvoriti drukčiji put u razumijevanju odnosa čovjeka prema životinjama. To je pitanje koje i sami često postavljamo. Branislava Vičar u svom se prilogu "Mali stanovnik, mali preživjeli" (Mala prebivalka, mala preživela) bavi temom odnosa čovjeka i štakora u književnosti, koristeći se trima literarnim primjerima: romanom Anje Radeljac *Prst v prekatu*, pjesmom *Tha Rat of Faith* Philipa Levinea i pjesmom Haydna Carrutha *Little Citizen, Little Survivor*. Vičar je izabrala tri literarna primjera koja potkopavaju stereotipni kulturološki pogled na štakore kao jedne od "nemilih" životinja. To nam se čini posebno zanimljivim i važnim jer doziva u sjećanje priznanje straha Witolda Gombrowicza, koji u njemu izaziva smrt muhe. On se, zapravo, bavi samim sobom, a ne muhom, još jednom "nemilom" životinjom. U svom *Dnevniku II* priznaje: "U mladosti sam mučio životinje. Danas se bojim – to je prava riječ – patnje MUHE. I taj me strah opet užasava kao da je u njemu sadržano neko grozno slabljenje spram života, ja se stvarno bojim što ne mogu podnijeti bol muhe."

Dajana Vlaisavljević

Nemanja Radulović, *Gde ruža i lotos cveta. Slika Indije u srpskoj književnosti i kulturi 19. i 20. veka*, Fedon, Beograd, 2023., 534 str.

Obimna i tematski razučena studija *Gde ruža i lotos cveta* plod je dugogodišnjeg bavljenja odnosima između indijske i srpske kulture Nemanje Radulovića, profesora Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. S obzirom na nepostojanje institucionalnih studija indologije u Srbiji, ova knjiga ispunjava jednu od velikih lakuna u tamošnjem akademskom i intelektualnom životu.

Radulovićev dosadašnji rad gotovo da nije potrebno predstavljati upućenijim čitaocima. Iako je po osnovnoj vokaciji folklorista, on je autor i dveju zapaženih, u mnogo čemu pionirskih studija o ezoteričnim i okultnim elementima u srpskoj književnosti i kulturi: knjige *Podzemni tok: ezoterično i okultno u srpskoj književnosti* (2009) i *Podzemni tok 2: srpska književnost i ezoterizam 1953–2000* (2020) omogućile su sagledavanje poslednja dva stoleća srpske književnosti u nesvakidašnjem svetlu, u kontekstu “podzemnih” uticaja teozofije, antropozofije, parapsihologije, masonerije, spiritizma i drugih evropskih, ali i izvanevropskih ezoterijskih tokova. Otkuda onda, samo nekoliko godina kasnije, jedna ovako obimna studija o slici Indije u novijoj srpskoj književnosti i kulturi? Da li bi se Indija mogla smatrati tek jednim od autorovih separatah interesovanja, ili je pak višestruko povezana sa drugim granama njegovih akademskih istraživanja?

U jednom intervjuu Radulović ističe da je na Indiju katkada nailazio u svom bavljenju narodnim pripovetkama, te da je indijska pripovedna proza izuzetno bogata i važna za folkloristiku. Ukazuje i na značaj predstave o Indiji kao kolevci drevnih (tajnih) učenja, koja je oblikovala imaginarijum nebrojenih stranih i domaćih okultista i ezoteričara, pa tako i književnika koji su inspiraciju tražili na tom polju. Drugim rečima, kao privilegovano mesto za ezoteričare i čest topos u narodnim pripovetkama, a zatim i u književnosti 19. i 20. veka, Indija se autoru gotovo nametnula kao nezaobilazna tema istraživanja, naročito s obzirom na lične afinitete: njegova mladalačka lektira, po sopstvenom svedočenju, obuhvatala je *Upanišade*, *Bhagavadgitu*, *Mahabharatu* i druge klasične indijske spise, časove sanskrta pohađao je kod Radoslava Miroslavljeva (1946–2001), pri lektoratu za sanskrit beogradskog Filološkog fakulteta, a oprobao se i u prevođenju didaktičke poezije i pripovetki. Radulović je, dakle, jedan od malobrojnih koji raspolažu dovoljnim znanjem tog klasičnog jezika da mogu neposrednog čitati izvore, dok mu njegova osnovna akademska vokacija omogućava da tako stečene uvide integriše u studije o srpskoj književnosti i da ih interpretira u znatno širem kontekstu evropske kulture, duhovnosti, istorije i politike.

Radulović je još 2019. godine, u prostorijama Zadužbine “Dositej Obradović” u Beogradu, organizovao okrugli sto posvećen percepciji Indije u srpskoj kulturi. Taj okrugli sto iznedrio je i zbornik radova *Indija i srpska književnost* (2021), koji smo potom predstavili u *Narodnoj umjetnosti* (2024, 61/1). Monografija *Gde ruža i lotos cveta* predstavlja organski nastavak bavljenja tom temom i sintezu autorovih dotadašnjih istraživanja.

S obzirom na tematske celine i njihove segmente, struktura knjige je veoma složena, pa bismo je za potrebe ovog kraćeg osvrtu mogli okvirno podeliti na pet delova, koji funkcionišu u uzajamnoj sprezi, ali se mogu čitati i separatno: 1) proučavanje sanskrtu u srpskoj filologiji i pokušaji zasnivanja indologije (str. 17–39); 2) slika Indije u srpskoj književnosti 19. veka (str. 40–102); 3) slika Indije u srpskoj književnosti 20. veka (str. 103–300); 4) slovensko-indijski panhumanizam (str. 301–462); i 5) Mahatma Gandhi i srpska međuratna inteligencija (str. 464–488). Ovo poslednje zasnovano je na Radulovićevom radu iz zbornika prikazanog u *Narodnoj umjetnosti*. Iscrpna bibliografija obuhvata arhivsku građu, izvornu građu u štampi, literaturu i internet izvore.

Na više od 250 strana autor analizira i tumači fluidni lik Indije u srpskoj književnosti 19. i 20. stoleća, polazeći od epohe romantizma, koja je i inaugurisala predstavu o Indiji kao zemlji mudrosti i kolevci čovečanstva. Nemoguće je u kratkom prikazu obuhvatiti nepregledni karavan imena i naslova koji promiču stranicama knjige: od Dositeja Obradovića, Njegoša i Pavla Solarića, preko Jovana, Vojislava i Dragutina Ilića, Vladislava Petkovića Disa, Svetislava Stefanovića i Dimitrija Mitrinovića, sve do Vesne Krmpotić, Gordane Brajović i Jare Ribnikar, da pomenemo tek nekolicinu. Analizom je obuhvaćen izvanredno velik i bogat materijal, koji autor temeljno i metodično pretresa, s jedne strane dajući detaljan bibliografski osvrt za period od više od jednog i po veka, a s druge dubinski pronicući u različite načine na koje se imaginarij Indije oblikovao u srpskoj kulturi i umetnosti. Od teme reinkarnacije u poeziji Sime Milutinovića, preko "mistifikacija" Miloja Milojevića i Stefana Verkovića, do Disovog nirvanizma, domaće recepcije Tagorea i Gandhija i dalje, Radulović govori o dve paradigmatičke predstave Indije koje se prepliću u umetničkoj imaginaciji: predstavi "stare Indije", drevne, vedske kolevke mudrosti i duhovnosti, čijoj je idealizaciji, osim romantizma, ključno doprineo i snažan razvoj indologije u 19. veku, te predstavi "nove Indije", koja se sagledava u neposrednijim istorijskim, političkim i socijalnim okolnostima, naročito u vezi s pitanjima vlastitog nacionalnog identiteta.

Ovom potonjem Radulović će se naročito vratiti u poslednjoj celini knjige. Ta celina – možda centralna, ako ne obimom, onda svakako značajem koji joj autor pridaje – umnogome je posvećena delu Dimitrija Mitrinovića, srpskog avangardnog kritičara, teoretičara, pesnika i ezoteričara (1887–1953), kao i njegovom mnogostrukom, ali nedovoljno poznatom uticaju na intelektualce i umetnike njegovog doba, o čemu su dragocena svedočenja ostavili Ksenija Atanasijević, Milan Kašanić, Miloš Crnjanski i drugi. Mitrinovićevom konceptu slovensko-indijskog panhumanizma posvećeno je i zasebno poglavlje, što se uklapa u Radulovićeve višegodišnje napore da naučnoj i kulturnoj javnosti skrene veću pažnju na kulturno-istorijski značaj te zagonetne i kontroverzne ličnosti. To je ujedno i deo knjige u kojem autor najviše iskoračuje iz polja književne istorije i zalazi u istoriju ideja. Posebno bih istakao odeljak o episkopu Nikolaju Velimiroviću i njegovom odnosu prema konceptu panhumanizma, kao i o mladom Milošu N. Đuriću, budućem velikom srpskom helenisti, i njegovoj posvećenosti tom krugu ideja.

Poput Radulovićeve prethodne studije (*Podzemni tok 2*), i ovu odlikuje širok, razgranat pristup: premda je u osnovi koncipirana kao književnoistorijska studija, njene se teme često protežu daleko izvan tog polja – u domene kulturne istorije, istorije ideja, političke istorije, pa i studija religije i duhovnosti uopšte. Stoga skup impliciranih čitalaca nadilazi stručnjake iz autorove matične naučne oblasti i proteže se na zainteresovane i za druga polja humanistike i kulture u celini.

Upravo zbog svoje mozaičke strukture, *Gde ruža i lotos cveta* je knjiga koja se može čitati linearno, ali i parcijalno, sa unakrsnim povezivanjem pojedinih delova, već prema čitalačkim interesovanjima i afinitetima. Neko će u njoj ići tragom "spiritualističke" fascinacije Indijom, koja vodi do kontrakture šezdesetih godina 20. stoleća i New Agea sa njegovim ključnim pojmovima – karmom, reinkarnacijom, nirvanom (iako nam Disov primer pokazuje da je ideja o nirvani stigla u srpske intelektualne krugove mnogo pre New Agea, što važi i za reinkarnaciju

i karmu). Druge će zanimati opisani napori da se u Srbiji indologija zasnue, makar i izvaninstitucionalno. Takve čitaoce interesovaće i razvoj studija sanskrta kod nas, kao i autorovi predlozi za transkripciju, koji teže uvođenju reda u tu dosad nesređenu oblast.

Čitaoci zainteresovani za teme iz istorije i antropologije religije moći će u paralelnim tokovima analize, osim razmatranja o nirvani, ekstazi i tipovima duhovnog sjedinjenja, da prate i dolazak joge u ove krajeve dvadesetih godina 20. veka, razvoj njenih različitih modaliteta, ulazak u svakodnevni prostor i medicinski diskurs, sve do njenog tešnjeg povezivanja sa okultizmom i ezoterizmom u novije vreme, o čemu rečito svedoči primer možda najvažnijeg srpskog ezoteričara Živorada Mihajlovića Slavinskog (1937–2022). Svaka od tih faza imala je i svoje korelate u književnosti, baš kao što su to u jednom periodu imale i teozofija i antropozofija, najveći rasadnici indijskih ideja.

Drugima će biti interesantniji društveno-istorijski i političko-istorijski aspekti analize, koji prate razmatranje književnosti: gostovanje Rabindranatha Tagorea u Beogradu 1926. godine, talas tagorističke mode među srpskim piscima i intelektualcima, oštra reakcija zenitista koji su Tagorea optuživali za pokornost kolonijalnim vlastima, ili pak odbojnost Ive Andrića prema njemu i Indiji uopšte. Pojednim čitaocima pažnju će privući autorova analiza postepene transformacije predstava o Indiji, od tradicionalnih do modernijih, više političkog karaktera – o Indiji koja se bori za kulturnu i političku emancipaciju. Ovde spada i fascinantan odeljak o Vivekanandinom putovanju vozom kroz Srbiju 1900. godine i njegovim, na prvi pogled, nimalo laskavim utiscima o onome što je na tom putu video i doživeo. Svi se ti tematski tokovi ukrštaju i prepliću u Radulovićevoj studiji, tvoreći kompleksnu celinu koja nam ne dozvoljava da predstave o Indiji svedemo na pojedinačne i statične stereotipe.

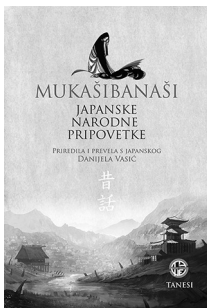
Mozaička struktura knjige – zalaženje u različita polja, korišćenje različitih izvora informacija i njihovo korelativno tumačenje – podrazumeva da je autor do mnogih zanemarenih ili nepoznatih informacija dolazio upravo u “sivim zonama” između naučnih oblasti, na njihovim slabo istraženim granicama. Ilustrativan je u tom smislu primer prvog školovanog srpskog indologa Pavla Jevtića: autor pomalo gorko konstatuje kako se zainteresovani za indijsku filozofiju nisu bavili srpskom vladom u emigraciji (čiji je Jevtić bio predstavnik za štampu), dok su istoričari koji su proučavali emigraciju, s druge strane, Jevtića videli kao sporednu činovničku figuru, a ne kao indologa.

Za filologe je od posebnog značaja poglavlje o razvoju studija sanskrta u srpskoj filologiji. Od tzv. “orijentalne renesanse” 19. veka, koja je predstavljala zlatni vek indologije u velikim evropskim zemljama, autor koncizno opisuje luk sve do našeg vremena. Iz njegovog prikaza vidi se kako su se indologija i proučavanje sanskrta u Srbiji razvijali krivudavo i s velikom mukom, pri čemu su neki od najvećih domaćih stručnjaka, poput Jevtića i klasičnog filologa i indoeuropeiste Miroslava Markovića, završavali u emigraciji, gde su bili i najproduktivniji. Radulović posebnu pažnju posvećuje upravo Jevtiću, koji je ponikao u duhovnom krugu Dimitrija Mitrinovića. Na izvestan način, iako možda ne direktno, Jevtićeva idealizacija sanskrta i Veda, utemeljena u Mitrinovićevim idejama o indoslovenskom mesijanizmu, imaće svoje znatno kasnije nastavljače u Radmilu Stojanoviću i njegovim učenicima, predstavnicima paraindologije i paralingvistike. Tu se otvara i antropološki aspekt studija sanskrta: činjenica da su, bar delom, te studije postale neraskidivo povezane sa duhovnim strujanjima New Agea i alternativnih religija. Kao “prajezik” ili “nadjezik”, sanskrt je, naime, zamenio hebrejski, koji je još od antičkih vremena slovio kao *lingua Adamica* – jezik Boga i anđela.

Sa druge strane, kada govori o Miroslavu Markoviću, autor ukazuje na znatno prizemnije probleme koji su morili srpske indologe – ponajpre na ravnodušnost akademske zajednice i izdavača, koji nisu bili zainteresovani za Markovićeve nov, naučno potkovan i umetnički uobličen

prevod *Bhagavadgite*, jednog od najvećih spomenika svetske književnosti. Uprkos tome, Radulović ističe da je, i u takvim uslovima, bilo i još uvek ima entuzijasta koji se, i van formalnih okvira indologije i u granicama svojih mogućnosti i naučnih interesovanja, bave sanskritom i indologijom. U takve entuzijaste svakako treba ubrojiti i samog Radulovića, čija monografija *Gde ruža i lotos cveta* pruža značajan podsticaj afirmaciji interdisciplinarnih studija indijske kulture, umetnosti i duhovnosti.

Noel Putnik

Mukašibanaši. Japanske narodne pripovetke, prir. i prev. s japanskog Danijela Vasić, Tanesi, Beograd, 2018., 266 str.

Zbirka *Mukašibanaši: japanske narodne pripovetke* donosi izbor od stotinu tridesetak usmenih japanskih pripovijedaka, koje je priredila i s japanskoga jezika na srpski prevela Danijela Vasić, izvanredna profesorica japanskoga jezika i japanske književnosti na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Objavljivanju ove zbirke prethodila je autoričina monografija *Japanske narodne pripovetke: Nihon no mukašibanaši* (2016). Uz četrdesetak prevedenih zapisa usmenih pripovijedaka, ta monografija sadrži i iscrpnu studiju u kojoj Vasić promišlja o specifičnostima japanskih usmenoknjiževnih pripovjednih vrsta te se, u dijakronijskoj perspektivi, osvrće na proučavanja japanskih usmenih pripovijedaka u poveznici s razvojem japanske folkloristike. Sve pripovijetke objavljene u monografiji iz 2016. godine u ovoj su zbirci nanovo objavljene, uz brojčano značajnu nadopunu koju čine novopriređeni prijevodi. Za svoju je zbirku Vasić odabirala pripovijetke iz više dostupnih izvora, naročito iz zbirki Kunija Yanagite (*Nippon no mukashibanashi*, 1942) te Kojija i Kazuko Inade (*Nihon mukashibanashi hyakusen*, 2010), ističući kako joj je izbor u izvjesnom smislu otežavala činjenica da je Japan jedna od zemalja s najviše sakupljenih i objavljenih usmenih pripovijedaka.

U predgovoru zbirke ("Beleška prevodioca") Vasić u kratkim crtama predstavlja historijat žanra usmenih pripovijedaka u Japanu, kao i njegove ključne poetičke odrednice. Termin *mukashibanashi*, čije je doslovno značenje *stara priča*, za japanske se usmenoknjiževne pripovijetke uvriježio tridesetih godina 20. stoljeća, kada te pripovijetke postaju predmetom proučavanja japanskih folklorista, u prvome redu spomenutoga Kunija Yanagite. Prvi se dio te terminološke složenice javlja i u različitim inačicama žanrovski ustaljenih formulaičnih izraza kojima mnoge pripovijetke počinju, sugerirajući vremensku neodređenost tematizirane radnje (npr. *mukaši*, *mukaši* – davno, davno; *zutto mukaši no omukaši* – od davnog još davnije).¹

¹ Citirane inicijalne formule, kasnije istaknuti naslovi pripovijedaka, nazivi fantastičnih bića iz japanskog folkloru i drugi japanski pojmovi u tekstu donose se prema srpskome izdanju Danijele Vasić.

Epiloški, pak, formulaični izrazi, žanrovski također ustaljeni, upućuju na sreću i blagostanje junaka te prosperitet njegovih potomaka, ili se u njima eksplicira moralna dimenzija priče, odnosno tumači podrijetlo pojedinih lokaliteta, stvari, biljaka ili životinja. Mnogi izrazi uključeni u epiloške formule, ističe Vasić, nesvojstveni su svakodnevnomu japanskom jeziku ili im značenje nije posve jasno, zbog čega ih prevoditeljica uglavnom ostavlja u izvornome obliku. Isto se odnosi i na onomatopejski izrečene dijelove pripovijedaka, koje Vasić, želeći čitateljima približiti stilsku izražajnost japanskoga usmenoknjiževnog pripovijedanja, također ostavlja u izvornome jeziku, dodatno ih ističući kurzivom (usp. pripovijetka *Beskrajna priča*: "Tada jedan kesten otpadne u reku: *potan*; potone: *cubun*; prevrne se i ispliva: *cupori*, i stade ploviti niz reku: *cunpuko-kanpuko...*").

Na razini sižea, redosljedom pripovijedaka objavljenih u zbirci prati se kronologija čovjekova životnog ciklusa. To je idejno kompozicijsko načelo svoje zbirke Vasić preuzela iz priručnika za sakupljanje usmenih pripovijedaka Kunija Yanagite i Keiga Sekija (*Mukashibanashi saishu techō*, 1936). Na početku zbirke donose se pripovijetke o čudesno rođenim junacima i junakinjama (usp. *Momotaro – Dečak iz breskve*, *Gobutaro – Dečak od pet bua*, *Urihimeko – Princeza iz dinje* i dr.). Slijede pripovijetke koje tematiziraju razne međuljudske i obiteljske odnose, među kojima pretežu odnos između osvetoljubive mačeha i pokćerke, rjeđe i posinka (usp. *Nukafuku i Komefuku*, *Orinka*, *Korinka*, *Kad je pastorče kopalo bunar* i dr.), te oca i požrtvovne najmlađe kćeri (usp. *Majmun mladoženja*, *Zmija mladoženja* i dr.). Više je pripovijedaka koje tematiziraju brak između ljudskog i fantastičnog supružnika, često i životinje koja poprima čovjekoliko obličje (usp. *Žena nebesnica*, *Žena riba*, *Žena vuk* i dr.). Antropomorfizacija životinjskih likova zamjetna je i u pripovijetkama s naglašenom, nerijetko i ekspliciranom, moralnom dimenzijom (usp. *Vreća novca i zmija*, *Vrapčica kojoj su odsekli jezik* i dr.), kao i u pripovijetkama s etiološki formuliranim krajem (usp. *Majmunova jetra*, *Zašto je majmunu zadnjica crvena* i dr.). Sukob između čovjeka, često svećenika, i nekog fantastičnog bića iz japanskog folkloru (npr. *oni*, *onibaba*, *oniroku*, *tengu*, *on`judo*, *jamauba* i dr.) također je tema brojnih pripovijedaka (usp. *Zloduh oni i sveštenik iz planinskog hrama*, *Starica i demon tengu*, *Tri amajlije* i dr.). U završnom dijelu zbirke prevladavaju pripovijetke s religioznim motivima te likovima dobrohotnih svetaca i bogova (usp. *Sneg koji je sakrio tragove*, *Kipovi svetih Đizoa sa šeširima* i dr.). Kao posljednje, u zbirci se donose dvije inačice pripovijetke *Beskrajna priča*, koje otvorenošću i nedovršenošću svojih sižea simbolički zaokružuju ideju o cikličnosti čovjekova životnog puta.

Imajući na umu rasprostranjenost i univerzalnost motiva i sižea usmenih pripovijedaka, upućenog čitatelja neće iznenaditi ako među pripovijetkama ove zbirke zamijeti znatne podudarnosti s već mu poznatim, geografski, jezično i kulturološki bližim usmenopripovjednim gradivom. Na to će u predgovoru zbirke upozoriti i Vasić, naglasivši sižejne podudarnosti priređenoga japanskog pripovjednog gradiva sa srpskom usmenom prozom. Istovremeno, čitateljevu će pozornost zasigurno privući i motivi japanskih pripovijedaka u kojima se održava utjecaj specifičnoga kulturološkog konteksta, a koji su prema prepoznatljivome žanrovskom obrascu uklopljeni u radnju (npr. junak atribuiran kao samuraj, tradicionalni novogodišnji ukras *kadomacu*, praznik *Tanabata*, sake, rižin kolač *moči* i dr.).

Sižejne podudarnosti u redosljedu pripovijedaka uglavnom su usklađene i s njihovom žanrovskom pripadnošću. Ipak, pitanjem preciznijega žanrovskog određenja usmenih japanskih pripovijedaka Vasić je u većoj mjeri zaokupljena u spomenutoj monografiji iz 2016. godine, u kojoj potanko iznosi sličnosti i razlike između pojedinih usmenoknjiževnih pripovjednih vrsta. Također, u usporedbi s monografijom iz 2016. godine, u kojoj se uz tekstove pripovijedaka donose i iscrpne napomene o njihovu porijeklu, istaknute inicijalne i epiloške formule, određenja pripovijedaka prema indeksu tipova (prema Kojiju Inadi i/ili Aarne-Thompsonu) te druge folkloristički relevantne napomene, u ovoj su zbirci one svedene na mjestimična pojašnjenja

podrijetla i značenja pojedinih izraza i imena iz tekstova pripovijedaka (npr. pojašnjenja specifičnih mjernih jedinica, opisi fantastičnih bića i božanstava iz japanskog folklora i dr.). U recepcijskome smislu, istaknuta razlika ukazuje na to da je Vasić, priređujući ovu zbirku, imala u vidu širi čitateljski krug koji će za njezinom zbirkom posegnuti kao za svojevrsnom *čitankom* reprezentativnih primjera japanskih usmenih pripovijedaka. Za potpuniji uvid u autoričinu književnopovijesnu i književnoteorijsku kontekstualizaciju japanskoga usmenopripovjednog gradiva preporučuje se čitanje ovih pripovijedaka uz istovremeno konzultiranje autoričine prethodno objavljene monografije, kao i drugih njezinih publikacija i radova srodne tematike.

Zaključno, zbirka *Mukašibanaši: japanske narodne pripovetke* relevantan je i iscrpan izvor prijevoda usmenih japanskih pripovijedaka, kojima se u nama blizak jezični i književni kontekst posreduju specifičnosti toga posebnog odvijetka usmene tradicije Japana, uz istovremene mogućnosti folklorističkoga iščitavanja gradiva u komparativnoj perspektivi.

Lea Šprajc

Međunarodna znanstvena konferencija Nepoznato – Nieznane – Neznáme – Unknown, Poznań (Poljska), 15. – 16. listopada 2025.

Od 15. do 16. listopada 2025. godine u Poznanu održana je međunarodna znanstvena konferencija *Nepoznato – Nieznane – Neznáme – Unknown*. Događanje je zajednički organizirano u suradnji triju institucija: Instituta za slavenske filologije Filološkog fakulteta Sveučilišta Adama Mickiewicza u Poznanu, Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Odsjeka za slavistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta Masaryk u Brnu.

U okviru osam tematskih cjelina predstavljena su izlaganja ukupno 47 istraživača i istraživačica iz različitih akademskih sredina. U radu konferencije sudjelovali su i zaposlenici te studenti Sveučilišta Adama Mickiewicza, domaćina događanja. Izlaganja su održana na trima jezicima – poljskom, hrvatskom i engleskom.

Misao vodilja konferencije – nepoznato – promatrana je iz različitih humanističkih perspektiva: jezikoslovne, književnoznanstvene, kulturološke, povijesne, filološke i antropološke. Izlaganja su pokazala da “nepoznato” predstavlja zajedničku, ali višeznačnu kategoriju koja povezuje mnoge discipline i otvara prostor za interdisciplinarnu interpretaciju. Teme su se nadovezivale na konceptijske smjernice organizatora, poput: nepoznato i tajna kao temelj humanistike, filologije i književnosti; nepoznato i znanje; nepoznati autori i djela; uzajamno nepoznato (nedostatci u međusobnom poznavanju); nepoznato u jeziku; nepoznata kultura, povijest, tradicija; tajne koje nije moguće otkriti; nepoznato u poznatom, strano u domaćem.

Spektar tema bio je iznimno širok. Obuhvaćao je istraživanja književnosti i njezinih novih oblika, uključujući digitalne (Elżbieta Winiecka), promišljanja o tajni kao temeljnoj kategoriji književnih žanrova (Tvrtko Vuković, Aleksandra Wojtaszek), analize nepoznatih aspekata hrvatsko-srpskih odnosa – kako “naših nepoznatih” (Gojko Tešić, Ivana Tešić) tako i “njihovih neželjenih” – te pitanja vezana uz izradu terminoloških rječnika (Krešimir Mićanović) i nove metaliterarne koncepcije koje definiraju književnost postjugoslavenskog prostora (Petr Stehlik). Posebnu su pozornost privukla izlaganja posvećena izradi jednostavnog jezika za osobe s intelektualnim teškoćama (Karolina Ruta-Korytowska), analizama društvenih konstrukcija nepoznatog i novog (primjerice *queer*) (Blažej Warkocki), problematici prikrivene policijske represije tijekom prosvjeda (Ewa Wróblewska-Trochimiuk) te praksama “činjenja tajnim” – šutnjom i prikrivanjem – i njihovim suprotnostima: razotkrivanjem jezika (Ninoslav Radaković, Nikola Koščak), otkrivanjem stilističkih zagonetki (Gabrijela Puljić) i popunjavanjem biografskih praznina (Elżbieta Śliwińska, Anna Gawarecka, Ivan Trojan).

Među izlaganjima našla su se i ona koja su donosila nove interpretacije i čitanja poznatih djela, često kombinirajući književnoteorijske i kulturnostudijske perspektive (Lada Čale Feldman, Goranka Šutalo i Suzana Cocha, Ewa Szperlik, Lana Molvarec, Ivana Drnjančević). Istodobno, pojedina su izlaganja razmatrala znanost kao proces otkrivanja “bliskog nepoznatog” (npr. predstavljanje koncepta istraživanja romske zajednice) (Emilia Kledzik). Neka su pak izlaganja otvarala nove istraživačke perspektive, osobito u područjima ekoseksualnosti, ekopatije i biofilije – pojmova koji opisuju suvremene načine doživljavanja prirode u doba antropocena (Lucyna Marzec).

Konferencija *Nepoznato – Nieznane – Neznáme – Unknown* bila je značajan znanstveni događaj koji je pokazao kako pojam “nepoznatog” može povezivati različite istraživačke tradicije i metodološke pristupe unutar suvremene humanistike. Očekivani zbornik radova zacijelo će potvrditi njezin interdisciplinarni karakter i pridonijeti tome da ono “nepoznato” postane barem djelomično poznato.

Ewa Wróblewska-Trochimiuk

25 lit Šikuti: Šikuti Machine, Šikuti, prvi dio/faza obljetnice, 19. rujna 2025.

Povodom 25 godina životnosti i življenja udruge, odnosno KUD-a Šikuti Machine, u Savičenti se, nakon ljetne turističke sezone, a prije ozbiljnijih poljoprivrednih radova poput branja grožđa i maslina, uprizzorila fešta prijateljstva i umjetnosti. Jedan od osnivača Šikuta, Darko Pekica, nikad me ne zove imenom, već “drugarice” ili “muoja”. I zna mi kazati: “Nu dojdite da vas nain”. Takvim je raspoloženjem i atmosferom odisala cijela Savičenta. Svi su bili dobrodošli, nitko nije trebao biti gladan i žedan, svi smo bili naši i svi smo bili kao nekada drugovi i drugarice, ali i kao da sam sudjelovala u fešti sveca zaštitnika određenog mjesta, kada mještani pozivaju goste u kuću ili ih, već spremni s kolačima i vinom, čekaju ispred kuće.

Bio je to susret istarskih kulturnjaka i umjetnika, ali i slučajnih prolaznika i mještana, neopтереćujuće i podržavajuće druženje. Dizajner Marko Plovanić svojim je plakatima podržao Ligu za boj protiv turizma spajajući bazen – simbol nove okupacije istarskog sela – s kravama koje više nemaju lokava, kao nekad, ali bi, eto, mogle piti iz bazena. Na glavnoj ulici Darko Pekica izložio je svoje jutarnje fotografije o svakodnevici Savičente uvijek iz istog kuta snimanja, uz

misao ili asocijaciju (izbor iz serije fotografija *Kampanjola in the Morning*, kojima, po uzoru na kulturni film *Dim*, svakodnevno bilježi isti kadar ispred kafića, dodajući popratnu frazu i šaljući je u Viber grupu). U oštariji Kampanjola izlagali su, zajedno, prijatelji Ivona i Bane, također s istarskim temama prirode i životinja. Tradicijski pjevač i glazbenik Noel Šuran izveo je glazbeni performans *Kanat za mrtve* na groblju, svirajući na mih, posvećen istarskim kantadurima, i na taj način povezoao žive i mrtve. Slijedilo je otvaranje izložbe u loži, odnosno kratak formalni dio, gdje su se osvrnuli na 25 godina rada KUD-a: pročelnik za Kulturu i zavičajnost Istarske županije Vladimir Torbica, koji podržava udrugu sve ove godine (iako je prvi put *govori* na otvorenju bilo koje Šikutove manifestacije), povjesničar umjetnosti i kustos Mladen Lučić Luc, realiziravši ideju *25 umjetnika za 25 godina*, te Darko Pekica. U loži u Savičenti izložili su svoje radove Nadan Rojnić, Robert Pauletta, Gordana Bralić, Alem Korkut, Đorđe Jandrić, Leo Vukelić, Tea Bičić, Fulvio Juričić, Branko Kolarić, Đanino Božić, Oleg Šuran, Andi Pekica, Oleg Morović, Davor Sanvincenti, Marina Rajšić, Bojan Šumonja, Tomo Brajnović, Aleksandar Garbin... dok se na vanjskom zidu Kaštela projicirala instalacija Vjekoslava Gašparovića *Pod imenom tvojim*, s natpisom gotovo nevidljivog ili zaboravljenog antifašističkog spomenika: "Za slobodu; Za ljudsku sreću; Za život; Život smo dali."

Nakon toga, u Kaštelu u Savičenti održala se projekcija Silvia Šarića i Alena Floričića te je prikazan film *Fillice* Frana i Bartola Pekice.

Šikuti su u raznim prostorima Savičente, prvenstveno Štale u Šikutima, odakle je sve počelo, ugostili brojne glazbenike, likovne i filmske umjetnike, književnike te njihove radove.

U staji u Šikutima (selo pored Svetvinčenta, Savičente) koja ima sva obilježja gospodarskog objekta i koja je do nedavno služila svojoj primarnoj funkciji – staji, već godinama se prvenstveno održavaju likovne izložbe, a organizira ih udruga Šikuti Machine. Seoska staja imenovana je Galerijom i kao takva je prihvaćena. Šikuti Machine i Galerija Šikuti mogu se interpretirati kroz određenje dvostrukog identiteta prema tekstu istarske povjesničarke umjetnosti Jerice Ziherl: "a) toposom – Savičentom kao mjestom stanovanja, rada i svakodnevice i b) antropološkim eksperimentom – egzistencija kao umjetnost, ciklična kretanja između života i umjetnosti, fikcija i doslovnost ponašanja. Posao odražavanja života izjednačuje se s umjetničkim djelovanjem, koji se odvija u polju prostora okruženja: precizno selekcionirani prizori preuzeti iz lokalnog folklor, popularnog kiča, lokalne tradicije i njezine prošlosti" (Ziherl 2006: 55).¹ Valja napomenuti da je u Štali/Galeriji Šikuti bila izložena i grafika Vasilija Kandinskog, a u istom su prostoru izlagali i priznati i manje priznati istarski umjetnici. Udruga Šikuti Machine snimila je i tri dokumentarna filma – *Cuki*, *Prašćina* i *Teza* – sva tri nagrađivana, a vrijedna su i kao etnografski zapisi.

Nastavak slavljeničke 25. obljetnice nakon Savičente održao se upravo u Šikutima, u Štali. Tada je Mirjana Petercol svirala na harmonici srednjovjekovne glazbene skladbe – kuckajući po njoj, milujući je i proizvođači neobične zvukove – dočaravajući i zvučno ono što je Goran Petercol vizualno stvarao svjetlosnim performansom na zidovima Štale.

I ovdje su nas Šikuti ugostili ili, kako bi Pekica rekao – napojili.

Etnografsko okruženje i elementi poput staje, tradicijske i domaće hrane, bala sijena, prašćine, traktora, muha i skromnosti isprepliću se s umjetnošću kakvu smo navikli doživljavati u kazalištu, izložbenim salonima, knjižnicama, odnosno institucionaliziranim ustanovama. Šikuti spajaju narodno stvaralaštvo (prije nego što je uokvireno u amaterizam) sa suvremenom umjetničkom formom: performansom, filmom, literarnim i likovnim stvaralaštvom, uspijevajući pritom održati ravnotežu i ne skretati u *mainstream*, koji im prijeti prvenstveno zbog popularnosti koja se očituje u sve većem broju poklonika koji ne stanu u jedno domaćinstvo ili jednu Štalu.

Ivona Orlić

¹ Ziherl, Jerica. 2006. "Arty party u Šikutima". U *Šikuti Machine 2000.-2006.* (s potpisom Mladena Lučića + CD). Svetvinčenat.

Noel Šuran: glazbeni performans *Kanat za mrtve*. Foto: Andi Bančić

Matko Plovanić: Liga za boj protiv turizma. Foto: Ivona Orlić

Razina zbilje. Između kreativnosti i autentičnosti fotografija iz 1928 g., kustosica Ivona Orlić, etnograf Ranieri Mario Cossàr, Etnografski muzej Istre – Museo etnografico dell'Istria, Pazin, 2024. – 2025.

U Etnografskom muzeju Istre – Museo etnografico dell'Istria u Pazinu, od prosinca 2024. do studenog 2025. godine, bila je postavljena izložba pod nazivom *Ranieri Mario Cossàr, etnograf: razina zbilje između kreativnosti i autentičnosti fotografija iz 1928. godine*, autorice Ivone Orlić. Oblikovanje izložbe i kataloga potpisuje Studio Sonda iz Vižinade. U izložbenom prostoru Kaštela, osim originalnih fotografija koje su bile izložene pod staklenim zvonom, devetnaest uvećanih fotografija (B2 formata), postavljenih kroz cijeli izložbeni prostor tako da se mogu promatrati s obje strane, otvorilo je pitanje koje nadilazi okvire same etnografije i dotiče same temelje našeg poimanja stvarnosti. Izložba nije bila samo povijesni pregled već i dublja, gotovo filozofska rasprava o prirodi istine, sjećanja i moći samog fotografskog medija.

Na prvi pogled, Cossàrove fotografije djeluju kao savršeni etnografski dokument – autentično istarsko vjenčanje iz 19. stoljeća, svatovi odjeveni u svečanu narodnu nošnju, predvođeni tradicijskim sviračima – gunjcima, plešu tradicijske plesove i poziraju fotografu. No upravo se ta prividna objektivnost pokazala najvećom iluzijom. Pažljivim istraživanjem autorice otkriva se da su fotografije zapravo nastale za potrebe scenskog uprizorenja “vlaškog vjenčanja”, kao pripreme za folklorni nastup u Veneciji. Scenska folklorna predstava, u kojoj je sudjelovalo trideset izvođača, bila je podijeljena u nekoliko scena (“Uoči vjenčanja”, “Subota na selu”, “Vjenčanje”, “Vlaški plesovi” i “Karakteristični izvođači”) te je prikazivala život u Baderni početkom 19. stoljeća. Tragovi intervencija – “izgrebane” figure djece i promatrača u svakodnevnoj odjeći – svjedoče o pokušaju da se stvori savršena slika prošlosti. No ni danas nije mnogo drukčije u prezentaciji folkloru. Praksa tradicijskih plesova u Istri živi isključivo na sceni, i to prvenstveno u koreografranom obliku, gdje se pokušava prikazati spontani ples. Na taj se način stvara iskrivljena slika koja tradicijsku kulturu i njezine vrijednosti pokušava prezentirati idilično i romantičarski.

Zanimljivo je promatrati kako se iste fotografije različito doživljavaju i tumače u različitim vremenima. Tako su 1928. godine te fotografije služile kao dokumentacija folklornog projekta – pripreme za smotru u Veneciji. Pedeset godina kasnije etnolog Josip Miličević jednu je od tih fotografija, ne znajući za cijeli ciklus, protumačio kao autentičan prizor vjenčanja u Baderni iz 1928. godine. Danas, gotovo stotinu godina nakon nastanka tog ciklusa fotografija, promatra-mo ih kao simbolični prikaz same nemogućnosti objektivnog bilježenja stvarnosti.

Cossàr, unatoč fašizmu i politici asimilacije, sakuplja izvorno blago istarskog čovjeka te mu se približava upoznavajući njegove narodne običaje, nošnje, nakit, obrede i vjerovanja. Uz to, Cossàr proučava i fotografijom bilježi uprizorenje “Vlaškog vjenčanja” te priprema skupinu za nastup na smotri. Novinski članci iz 1928. godine slave “veliki uspjeh Istre” i “ljupko defiliranje porečke povorke” na Trgu svetog Marka u Veneciji. Na toj su smotri treće mjesto dijelili Poreč, Valdadige i Basso Saregna, drugo mjesto pripalo je Castelrottu i Vodnjanu, dok su pobjednici bili iz Zadra.

Najdirljiviji aspekt istraživanja nalazi se u susretima sa živim kazivačima, poput Marka Štifanića i Gašpara Milohanovića, potomaka sudionika iz 1928. godine. Njihova sjećanja na

ljude koji su sudjelovali u uprizorenju svadbe – mladenku Kunčetu Dančevu i mladoženju Manuela Krneja, na svirače iz obitelji Tivan i svirača Milohanovića, na vježbe plesa na placi, na odijevanje i prikupljanje ruha – čine da se povijest otima okovima statičnih fotografija te postaje živa, otvorena za nova tumačenja i kontekstualizacije. Vrlo su važne i vrijedne fotografije pod brojevima 2, 3, 4 i 7, na kojima je vidljivo kako se velika sopela, odnosno velika roženica, svirala u kombinaciji s guncjima (sastavom u kojem najčešće sviraju violina, bajs, klarinet i truba). To nam potvrđuje da je nekoć postojalo mnogo više kombinacija u korištenju glazbenih instrumenata.

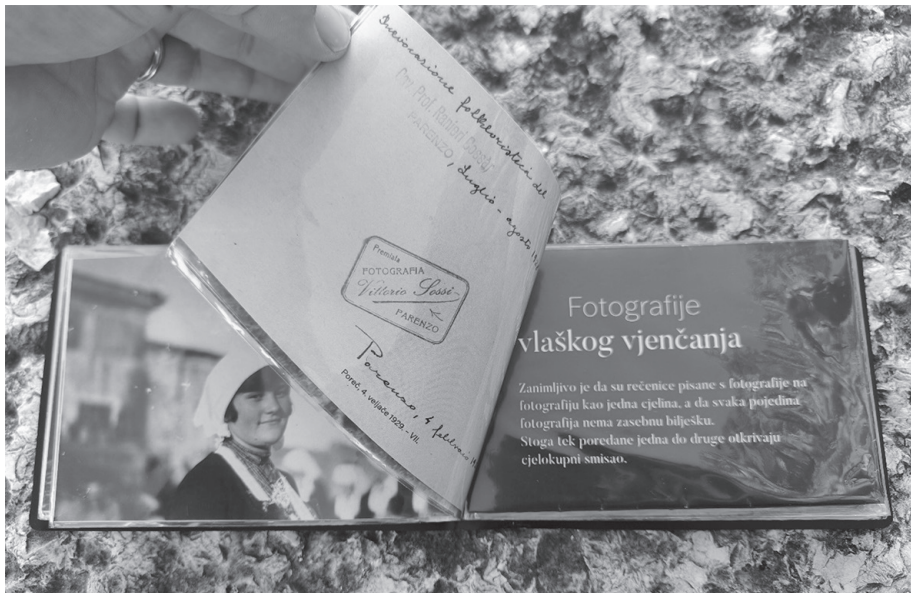
Osobna priča autorice o pronalasku fotografija, dok je radila kao sobarica na otoku Sveti Nikola, također postaje moćna metafora. Kao što je čistila sobe hotela, tako je kasnije “čistila” slojeve lažnih tumačenja s povijesnih fotografija.

Konačno, ova nas izložba podsjeća da svaka fotografija, ma koliko se činila banalnom, krije vlastitu filozofiju te ju je potrebno smjestiti u odgovarajući kontekst kako bi dobila pravo značenje. Cossàrove fotografije iz Baderne više ne postavljaju pitanje što prikazuju, već kako stvaramo istinu. One nas dovode do temeljnog pitanja: je li fotografija temelj stvarnosti ili je stvarnost temelj fotografije? U eri digitalnih manipulacija i raznoraznih prijevara ova izložba postaje još relevantnija, podsjećajući nas da je svaka fotografija tek jedan od mogućih prikaza stvarnosti, uvijek subjektivan, uvijek selektivan i uvijek – samo ljudski.

Izlazeći iz izložbe, ostajemo s promijenjenim pogledom, ne samo na povijest Istre ili etnografsku fotografiju već i na sam mehanizam našeg viđenja. Jer, kako pokazuje ova izložba, ponekad je ono što je izbrisano s fotografije važnije od onoga što je na njoj ostalo.

Izložbu je popratio i simpatičan katalog oblikovan poput fotografskog albuma, koji je na festivalu Dani komunikacija osvojio brončanu nagradu IdejaX u skupini Best in Channel.

Noel Šuran

Katalog izložbe u formi albuma. Foto: Noel Šuran

Izložba Ispod površine / Below the Surface, TTF Galerija, Zagreb, 1. – 14. listopada 2025.

U okviru sveučilišnog diplomskog studija Tekstilnog i modnog dizajna, smjer Kostimografija, na zagrebačkom Tekstilno-tehnološkom fakultetu, studentice završne godine studija kroz različite su medije istraživale pojam rendgena. Zamišljanje tijela iznutra i otpor prema besprijekornoj vanjštini čini unutrašnjost naličjem poricanja. Tako je i Helmut Newton rendgenskim zrakama fotografirao gležanj u radu *X-Ray with Chain* (1994), zadirući ispod ljudskog tijela i promatrajući ono što je inače nevidljivo, gotovo poistovjećujući najtrajnjiji dio tijela – kosti – s vječnim komadom nakita. Kako piše Jonathan Sawday, u medicini se anatomija odvija tako da se, umjesto nekadašnjeg cjelovitog tijela, može stvoriti novo tijelo znanja i razumijevanja. Kao što je fizičko tijelo fragmentirano, tako se tijelo znanja smatra oblikovanim i formiranim. Drugim riječima, reduciranje jednog tijela omogućuje razumijevanje njegove morfologije i njezino očuvanje za kasniju primjenu, u drugim tijelima, negdje drugdje.¹ Zapadnjački odgovor na unutrašnjost tijela, jer, kako ističe Sawday, teško se otresti dojma da je unutarnja organizacija tijela rezultat pomnog razmišljanja, jest tijelo kao dizajn, kao proces koji se odvija pod utjecajem tehnoloških zbivanja.² Sawday je tu na tragu onoga što Foucault u *Rođenju klinike* naziva kliničkim pogledom, elaborirajući povijest medicine kroz dva temeljna parametra: pogled i jezik.³ U knjizi Foucault ukazuje na promjenu dinamike odnosa pogleda i promatranog u medicini s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće. Oko postaje izvor jasnoće, što čini ideju pogleda sveprisutnom; upravo pod njegovim djelovanjem tijelo postaje prostorom analize, ispitivanja, stvaranja znanja. Klinički pogled je onaj koji “spaljuje stvari do njihove krajnje istinitosti”.⁴

Emma Klobučar i Aurora Martinić rendgenskom su pogledu pristupile kroz skulpture, vraćajući nas na početne postavke – na povezanost s prirodom i životinjskim svijetom – gotovo suprotstavljajući se suvremenoj modi koja sve češće ulazi u sfere ne-ljudskog. Sličnom inspiracijom, onom o povezanosti s animalnim, vodila se i Nina Letica, no njezin rad polazi od odjevnog predmeta kao podloge. Ostali radovi također prodiru ispod površine, postavljajući u središte simbiozu tijela i odjevnog predmeta, odjeću kao drugu kožu tijela. Moda je oduvijek pred tijelo postavljala rigorozne zahtjeve. Povjesničarka mode Valerie Steel kao primjer takve prakse uzima korzet, koji zapravo nikada nije nestao, već se transformirao u druge oblike odjeće, a naposljetku i u trenirano tijelo, čime dovodi u pitanje samu ideju oslobođenja od korzeta. Moda, nadalje, ne može uključiti sve oblike tijela u gestu estetskog egalitarizma, jer kada bi dopustila tijelu da bude bilo kakvo – bilo kojeg oblika i bilo koje dobi – izgubila bi moć (ibid.: 179). Eva Krijan u radu *Lines of Being* polazi upravo od ideje korzeta. Moda pretpostavlja

¹ Sawday, Jonathan. 1996. *The Body Emblazoned. Dissection and the Human Body in Renaissance Culture*. London, New York: Routledge.

² Ibid.: 6.

³ Foucault, Michel. 2003. *The Birth of Clinic. An Archaeology of Medical Perception*. London: Routledge.

⁴ Ibid.: 147.

“tjelesni” oblik, iako istodobno odbacuje materijalnu, biološku supstancu tog tijela kao nevažnu. Kako piše Fortunati, tijelo je oduvijek bilo izlagano izvanjskim poboljšanjima kako bi proširilo i umnožilo svoje kognitivne i operativne sposobnosti, no informacijske i komunikacijske tehnologije danas zadiru u samo tijelo, u onu unutrašnjost koju su nekoć snimale rendgenske zrake.⁵

Ines Dušak koristi crni til koji u sebi sadrži sukob između lakoće i prozračnosti materijala te crne boje koja asocira na nepoznato. Taj se kontrast pokazuje kao platforma putem koje se svi strahovi, ali i fantazije, mogu otkriti i istražiti. Katarina Božičević, Martina Bubanji i Nika Pendić odjevni predmet oblikuju kao doslovno drugo tijelo, iza kojeg se nalazi čitava konstrukcija koja to tijelo podupire i nosi. Nikolina Pavlović, koristeći zračnu čipku, dopušta neskriven pogled na tijelo, čineći ga izloženim i prije negoli je podvrgnuto rendgenskom čitanju. Dorotea Kolatahi i Lucija Štajcer vrlo doslovno prikazuju dualnost ljudskog tijela, ono što je vizualno uvijek pristupačno, gotovo zavodljivo kroz odjeću, i ono što se zbiva u njegovoj unutrašnjosti, često zanemareno.

Radovi su nastali prije postavljanja u obliku izložbe, u sklopu Festivala znanosti 2025. godine, pod mentorstvom Ivane Bakal i Đurđice Kocijančić, dok je za radove u kojima se koristilo bojadisanje mentorica bila Ana Sutlović.

Ana Gruić Parać

Ples i život. Znanstveni skup u povodu 90. rođendana prof. emerite Elsie Ivancich Dunin, Korčula, 8. – 11. 10. 2025. / **Dance and Life.** Scholarly gathering on the occasion of the 90th birthday of Prof. Emerita Elsie Ivancich Dunin, Korčula, October 8–11, 2025.

Kako naslov najavljuje, znanstveni skup povodom 90. rođendana Elsie Ivancich Dunin (prof. emerite), koja nas je kao uzor znanstvenog, pedagoškog i ljudskog djelovanja okupila i ovaj put u Korčuli, organiziran je na istoimenom otoku, jedinstvenom po dvije tradicije plesova s mačevima. Gradani Korčule ponosni su na tradiciju izvedbe moreške, baš kao što su i stanovnici otočnih sela Blata, Čare, Smokvice, Pupnata, Žrnova i Vele Luke ponosni na svoje kumpanije, plesove od boja.

Tema skupa *Ples i život* inspirirana je životom i djelom Elsie Ivancich Dunin, koja i u svojoj najzrelijoj dobi okuplja suradnike koje je tijekom svoje pedagoške i istraživačke karijere potaknula na plesna istraživanja u širokom rasponu interesa. Sani Sardelić, u ime Gradskoga

⁵ Fortunati, Leopoldina, James Katz i Raimonda Riccini, ur. 2003. *Mediating the Human Body. Technology, Communication and Fashion*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

muzeja Korčula - domaćina skupa, bila je glavna spona i poticajni inicijator, spremna na sve moguće opcije u smislu organizacije i izlaganja, u čijoj je potki bilo povezivanje akademske zajednice i predstavnika lokalne zajednice, bez čega bi naša struka bila besmislena i suvišna. Naime, uz istraživačku strast i znatiželju, često se kao stručnjaci nalazimo u posredničkoj ulozi između lokalne zajednice i organizatora, poput smotri folkloru ili administrativne uprave - od najniže lokalne do regionalne, državne, pa i međunarodne razine, posebno u kontekstu provedbe UNESCO-ove Konvencije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine. Plesni etnolozi koji su na Sveučilištu Los Angeles u Kaliforniji pratili djelovanje prof. Ivancich Dunin kao studenti, svladavali su vještine i pratili mogućnosti primjene svojeg stručnog plesnog i istraživačkog znanja na korist zajednica u kojima žive i rade, baš kao i naši europski kolege - etnokoreolozi i antropolozi plesa. Iznoseći na skupu vlastita iskustva i rezultate istraživanja, svi su potvrdivali svoju povezanost s interesima i aktivnostima slavljenice, koja nas svojim istraživačkim i pedagoškim elanom oduvijek bodri na nove teme te sustavno i kontinuirano praćenje promjena. Na skupu je prikazan tek mali dio rezultata, no svi izlagači istaknuli su da nisu samo njihovi, nego da su na ovaj ili onaj način povezani s djelovanjem Elsie Ivancich Dunin. Petnaestak okupljenih izlagača čini samo najuži krug njezinih studenata i suradnika, koji su se i ovom prigodom okupili kako bi zajedno proslavili radost međusobnog poznavanja, djelovanja i dijeljenja znanja.

Prikazana su dva dokumentarna filma – *Sa o Roma*, u režiji Daniela Petrovskog iz Skopja, te *Elsie I. Dunin: Pioneering Dance Ethnologist*, u režiji Anne von Bibra Wharton i Nadine Dougan Krstić. O prvom filmu, koji prati drastične promjene života Roma u Skopju kroz pedeset godina istraživanja Đurđevdana, govorila je Elsie I. Dunin zajedno s Danielom Petrovskim (Institut za folklor "Marko Cepenkov", Skopje, Makedonija). Petrovski je tom prigodom, a osobito u izlaganju sljedeći dan, govorio o istraživanju Roma kroz prizmu insajderske i autsajderske pozicije kao području između bliskosti i distance, što je neophodno za kompleksno tumačenje i znanstvenu interpretaciju. O drugom filmu o Elsie I. Dunin, djelomice temeljenom na projektu usmene povijesti tijekom istraživanja 2017. godine u Los Crucesu u Novom Meksiku, govorile su Anne von Bibra Wharton (Saint Olaf College, Minnesota, SAD) i Nadine Dougan Krstić (Kalifornija, SAD). Film uključuje medijske zapise – fotografije i filmske snimke s njezinih terenskih istraživanja u Kaliforniji, Hrvatskoj, Čileu i Makedoniji – te arhivski materijal i pedesetogodišnje longitudinalno proučavanje, s naglaskom na važnost tjelesnog, utjelovljenog prijenosa znanja. U filmu se Dunin prikazuje kao ključna figura u razvoju plesne etnologije, uz Allegru Fuller Snyder, suosnivačicu nastavnog programa plesne etnologije na Kalifornijskom sveučilištu u Los Angelesu. Film je zajednički rad nekoliko njezinih bivših studenata i ističe Dunininu predanu i neumornu posvećenost istraživanju plesa u njegovu kulturnom kontekstu, a njezino opsežno djelo predstavlja kao značajan izvor inspiracije i vrijedan resurs za buduće generacije.

Shan Chuah (Arizona State University, SAD), kustosica zbirke Cross-Cultural Dance Resources (CCDR), u kojoj je Dunin pohranila prikupljenu građu, istaknula je kako ples i arhivi povezuju naraštaje i udaljene krajeve, promišljajući to kroz vlastito istraživačko putovanje. Liz Mellish i Nick Green (Ujedinjeno Kraljevstvo i Rumunjska) govorili su o traganju za poveznicama među ljudima, plesovima i poviješću povijesti kao svojoj vezi s Elsie, s podskupinom etnokoreologa Međunarodnoga vijeća za tradicije glazbe i plesa (ICTMD) koji se bave plesovima s mačevima i/ili drugim rekvizitima, baš kao i s istraživačima važnima za povijest plesnih istraživanja poput sestara Janković i Maud Karpeles, koja je 1962. godine povezala kumpaniju iz Blata s festivalom balkanskih zemalja u Rumunjskoj. Miriam Phillips (SAD) izvijestila je i promišljala o nastavnim metodama kojima se služila Elsie te njihovom trajnom utjecaju na plesne studije i obrazovanje općenito, kao i na vlastiti etnografski, pedagoški i koreografski rad. Janet Reineck (SAD i Kosovo) izlagala je o promjenama života na Kosovu od 1980-ih i 1990-ih do danas. Vratila se živjeti na Kosovo 2024. godine kako bi predavala ples i etnologiju, a bila je pozvana i da snima i vodi televizijski serijal o kulturi i putovanjima na lokalnoj televiziji. Na primjeru proslave Đurđevdana Goranaca na Šar-planini, na granici Kosova s Makedonijom, gdje se svake godine

okupljaju da bi očuvali svoj identitet i “zaplesali za brak”, upoznavajući buduće bračne partnere, svjedočila je o bliskosti svojih istraživačkih interesa s radom Elsie I. Dunin.

U hrvatskim okvirima o povezanosti s Elsie Ivancich Dunin izlagali su istraživači s Korčule i iz Dubrovnika, kao i suradnici Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, koji je u suorganizatorskome smislu pružao akademsku podršku skupu. Iva Niemčić, ravnateljica Instituta, istaknula je ulogu Elsie I. Dunin u uključivanju hrvatskih etnokoreologa u međunarodnu znanstvenu zajednicu te u oblikovanju disciplinarnog identiteta u hrvatskim i svjetskim razmjerima. Olga Orlić, etnologinja i kulturna antropologinja, analizirala je različitost u jedinstvu moreške i moreškanata kao primjer važnog simbola identiteta grada Korčule i kohezivnih elemenata dviju skupina koje ga izvode. Ivana Katarinčić predstavila je različita afektivna stanja djevojaka koje, stjecanjem baletnog obrazovanja, svoju budućnost usmjeravaju prema ideji plesanja na kazališnim pozornicama, čime je prikazala široko područje etnokoreoloških interesa u skladu s antropološkom idejom Joan Keali'inohomoku iz 1971. godine o baletu kao “etničkome plesu”. Tvrtko Zebec izlagao je o *Salonskome kolu*, koje su Hrvati iz Čilea, članovi društva “Hrvatska jeka” iz Antofagaste, izveli na 59. Međunarodnoj smotri folkloru u Zagrebu u čast 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, uz pratnju Tamburaškog orkestra “Gaj” iz Zagreba. Prenio je ideju izvođača, potomaka hrvatskih iseljenika, da je tim nastupom udahnuta iskra i nada u novi život *Salonskoga kola* u Čileu, koje je Elsie Ivancich Dunin 1980-ih zabilježila među hrvatskim iseljenicima. U Hrvatskoj ga je u tri kulturno-umjetnička društva za scenu postavio Pablo Sapulveda Rosso, koji se 2017. doselio u zemlju svojih djedova. Sani Sardelić, obnašateljica dužnosti ravnateljice Gradskoga muzeja Korčula, sumirala je svoja iskustva dijeljenja istraživačkoga terena s Elsie na otoku Korčuli, uključujući arhivski i terenski rad o kumpanijama i moreški, što je rezultiralo godišnjim izložbama o svakoj od kumpanija te velikom skupnom izložbom o kumpanijama i moreški u ljeto 2022. godine. Izlaganjem je otkrila važnost dugogodišnjeg istraživanja i osobnih razgovora s Elsie za razumijevanje dublje veze između plesa i života. Maja Haraminčić Cebalo iz Arhivskoga sabirnog centra Korčula – Lastovo iz Žrnova izlagala je o žrnovskoj moštiri u objektivu Ante Stankovića Kralja, izrazito vrijednoj zbirci fotografija kao dokumentu vremena obnove moštire iz 1966. godine. Barbara Margaretić iz Dubrovačkih muzeja govorila je o ulozi Elsie Ivancich Dunin u muzejskoj praksi, jer je svojim primjerom vrhunski dokumentiranih donacija reprezentativne tekstilne građe iz Dubrovačkoga primorja i iz nizinske Hrvatske, tijekom petnaestak godina značajno pridonijela valorizaciji, očuvanju i predstavljanju dubrovačke i hrvatske baštine te potvrdila činjenicu da muzeji nisu samo mjesta bogate prošlosti nego i središta svijesti o identitetu te nadahnuća za znanstveno istraživanje, kritičko promišljanje i kreativnost.

Uključenost i zainteresiranost lokalne zajednice očitovala se višestruko tijekom skupa. Vrlo detaljno izlaganje o moreški, održano tijekom okruglog stola s javnim pozivom i financijski podržano od Ministarstva kulture i medija, imao je Toni Lozica, dugogodišnji moreškant, *bili kralj* i jedan od voditelja KUD-a “Moreška”, a u diskusiju su se uključili i Tonči Baždarić, *bili kralj*, te Teo Divić, *crni kralj*, u ime HGD-a “Sv. Cecilija”, čime su oba društva – nositelji i izvođači moreške – bila zastupljena. Potaknuti raspravom o mogućnosti ponovnog kandidiranja moreške za UNESCO-ov reprezentativan popis nematerijalne kulturne baštine, složili su se da im to ne odgovara, jer kao nositelji tradicije radije sami odlučuju o broju, mogućnostima i kvaliteti izvedbi. O 60. godišnjici žrnovskog Kulturno-umjetničkog društva “Mišnjica” i njihovoj moštiri izvijestio je Velko Jeričević, koji je sudionike sljedeći dan, zajedno sa Sani Sardelić, proveo po Žrnovu i Postrani, gdje su imali priliku vidjeti i jedinstveno Pavuletovo kazalište. Ugodno trodnevno druženje uz promišljanja o plesu i životu, u društvu vitalne i vedre slavljenice, Elsie Ivancich Dunin, počasne građanke grada Korčule, završilo je razgledavanjem Smokvice i posjetom Čari, gdje su dugogodišnji istraživači plesova bili počašćeni ručkom u ime čarske kumpanije.

Zahvalni smo gradonačelniku Franu Jeričeviću i Gradskome muzeju Korčula, osobito Sani Sardelić, na iznimnoj organizacijskoj i ljudskoj pomoći, te na srdačnosti i toplini s kojom nas je ugostila. Radujemo se suradnji na objavi zbornika sa skupa i novim, uvijek inspirativnim susretima na Korčuli.

Tvrtko Zebec